

A MAGYARORSZÁGI PARASZTSÁG ÉLETMÓDJÁNAK VÁLTOZÁSA 1945-TŐL NAPJAINKIG

SZUHAY PÉTER

Előljáróban

Ezt a tanulmányt egy tervezett, ám mind a mai napig meg nem jelent agrár-történeti kézikönyv számára írtam még 1988-ban. Évekig bizonytalan volt, azonban mára már kiderült, nem is kerül napvilágra e kézikönyv. Úgy ítélem, érdemes az abba írt rövid szöveget önállóan is közreadni a többi tanulmánytól függetlenül, melyek összességükben kiadták volna a II. világháborút követő közel fél évszázad több szempontú – demográfiai, szociológiai, agrártörténeti és néprajzi – megközelítésű rendszerét. Tanulmányom nem annyira összegző, mint inkább problémafelvető. Nem konkrét műveket és szövegeket citál, mint inkább a társadalmi és kulturális változásokat általában elősoroló esszé. A források és irodalom a tervezett kézikönyv különböző tanulmányainak, illetve fejezeteinek végén egységesen szerepelt volna.

E próbálkozás egy olyan szerző vállalkozása, aki a jelen kor falusi, egykori mezővárosi társadalmának életét, társadalmi viszonyait néprajzi és antropológiai eszközökkel továbbra is leírhatónak gondolja, s módszertanilag fontosnak tartja a jelenkor pontos dokumentálását.

1945 után már a korábbi időszaknál is erőteljesebben különbözik a falusi, illetve mezővárosi lakos a szigorúan foglalkozási értelemben vett paraszttól. E településtípusokat egyre kevésbé lakja tisztán mezőgazdaságból élő népesség, mezőgazdaságban dolgozó családfő és annak családja. Ez különösen az 50-es évek elejétől, majd a mezőgazdaság szocialista átszerveződése utáni időszakban mondható el. Noha a 60-as évekre a keresők több mint fele már nem mezőgazdasági főfoglalkozású, a falu, illetve a mezőváros kulturális homogenitásából számtalan elem fennmaradt, s az e településeken élő népesség alapvetően a vonatkoztatási csoportnak lokális elemét tartotta elsődlegesnek, és a foglalkozási hovatarozás ennek alárendeltje maradt. A tényleges társadalmi rétegződést e településtípusokon belül sokkal inkább a vagyoni helyzet, a kulturális szokások rendszere, azok hasonlósága adta. Egyfelől az itt élő népesség majd minden tagja – még az ipari munkásság is – szoros kapcsolatban áll a mezőgazdasággal, másfelől a társadalom egyes tagjai szorosan kapcsolódnak a vegyes foglalkozású családokhoz, rokonsági rendszerekhez. Az elmúlt több mint négy évtized során a települések továbbra is olyan erős közösséget jelentenek, hogy a benne élő foglalkozási csoportok közelebb állnak egymáshoz, mint a velük azonos foglalkozási csoportba tartozó városi társaikhoz. A falusi, egykori mezővárosi közösségek továbbra is erős ellenőrzést gyakorolnak tagjaik fölött, illetve a társadalom tagjai mintegy önként alávetik magukat egyfajta lokális, regionális köznormának.

Ezekből a megfontolásokból következően a parasztság életmódját, életformáját,

a parasztság mindennapjait sokkal inkább a falura, az egykori mezővárosra vonatkoztatva tárgyaljuk. Ennek kapcsán fontos kérdésként merült fel, hogy a falusi és a városi társadalom kultúrája és életmódja az elmúlt évtizedekben inkább egymáshoz közeledik, avagy egymástól távolodik, vagy netalán a kettő közötti távolság a korábbi időszakéval azonos. Kétségtelen, hogy számos kulturális intézmény – mint az állami, politikai szféra által szervezett társadalmi jelenség – egyszerre megjelenik mind a két településtípuson, és az is kétségtelen, hogy a társadalmi kis csoportok, a háztartás, a család szintjén megjelenő kulturális szokások először a városi közegben válnak népszerűvé, s mindennapi használatuk, innen terjed el a falura. A társadalmi munkamegosztásból következően általában a város az újítás, a modernizáció terepe, míg a falu a mintakövető. A mintakövetés mellett azonban a falu természetesen hosszabb időn keresztül őriz meg korábbi kulturális elemeket, társadalmi szokásokat. Ez a magatartás azonban nem szükségszerűen jelent konzervativizmust, hanem azt a jelenséget takarja, hogy egyes kulturális intézmények és szokások élettartama hosszabb, több generációt „szolgál” ki. A városban a társadalmi csoportok életében a divatok, egyes kulturális szokások rövidebb életűek, s következésképpen azonos időszakon belül több változás érhető tetten. A falun élő népesség hagyományos magatartása azt jelenti, hogy egy-egy jelenség egyfelől általános érvényűvé válik, másfelől hosszabb életűvé lesz. A két településtípus életében tehát megfigyelhetünk időbeni különbségeket és számtalan azonosságot is. Mivel azonban a falusi életforma ökológiai helyzeténél fogva, településszerkezetéből: a ház, a telek, az udvar és a kert adta sajátosságából következően és a közösség erős ellenőrzése miatt továbbra is erősebben áll szemben a várossal, mint amennyi azonossági pontot alakított ki vele. Ebből következik, hogy a falusi kultúra nem szűnik meg. A falusi társadalom önmeghatározásában a falusi és a paraszt továbbra is egymáshoz közel álló fogalmakat jelentenek (egyes helyeken talán azonosságot is) és a fogalomnak elsődlegesen az életforma, az életminőség azonossága ad tartalmat.

Az elmúlt évtizedek magyarországi falusi, egykori mezővárosi társadalmi erősen regionális különbségeket mutatott és mutat ma is. Ezen erősen regionális tagolódásnak egyfelől mélyreható történeti gyökerei vannak – a mezőgazdasági áruterelésbe való bekapcsolódás, a földek mennyisége és minősége, a termesztett növények és tenyésztett állatok konvertálhatósága – másfelől a XIX. század második felének iparosodásából következik – a centrum/periféria elv gyakorlati megvalósulásából. Korszakunkra az átlagos területeknél fejlettebbnek minősíthető pl. Észak-Dunántúl – tehát Győr-Sopron, Komárom, Veszprém megye iparosodott területe –, az átlagosnál elmaradottabb Északkelet-Magyarország – tehát az egykori Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár megye területe – e két régió státusa az elmúlt 40 év során nem változott. Az Északi-középhegység nyugati területének kulturális színvonala – tehát Nógrád, Heves, s a történeti Borsod megye – az elmúlt évtizedekben erősen emelkedett, korábbi hátrányait jócskán ledolgozva erőteljes fogyasztói kultúrát alakított ki. Ezzel szemben az egykor módos Dél-Dunántúl nagy része – tehát Zala, Somogy, Baranya megye területe – fejlődésében megtorpant. Hasonló mondható el a Tiszántúlról is, míg a Duna-Tisza köze nagyjából azonos szinten mozog, mint a korábbi évtizedekben. Látható, hogy egyfelől az iparilag fejlett területeken és a nagyobb városok körzetében ott, ahol a falusi népesség jól kereső állásban helyezkedett el és ahol mezőgazdasági árutereléssel – elsősorban zöldség-, gyümölcsstermesztéssel – foglalkozik, ott a régió egésze előnyös helyzetbe került, míg az ipari centrumoktól távoli területek, ahol sem a népesség foglalkoztatása nem megoldott, sem az áruterelésnek nincsenek meg „ipari felvásárlói”, ott hátrányos helyzetbe kerülnek a régiók. Természetesen egyes nagyobb régiókon belül nem szükségszerűen egyformák

a települések, a gazdaságilag prosperáló területeken is lehetnek „szegényebb falvak”, míg az elmaradott területeken is lehetnek kisebb gazdasági, kulturális hatalomra szert tevő települések. A társadalom mindennapjait, az életmód és az életforma jellemzőit alapvetően meghatározzák ezek a kondíciók.

Természetesen ahogy területileg sem lehet egységesnek tekinteni az ország településeit, úgy időbelileg is éles határokat lehet megvonni a tárgyalt korszakban. Vizsgált témánk szempontjából a több mint négy évtizedet két fontos, egymástól lényegesen eltérő fő korszakra lehet szétválasztani. Az első korszak a mezőgazdaság szocialista átszervezését követő esztendő, nagyjából a 60-as évek második fele, amikor a termelősövetkezetekben áttérnek a tagok pénzelszámolására, amikortól nagyjából emelkednek a mezőgazdaságban a keresetek, és a háztáji gazdálkodás a piaci feltételek között jövedelmezőbbé válik. Ezt az első korszakot talán a „naturál-gazdálkodás” időszakának nevezhetjük, amikor is mind az élelmiszer-termelésben és -feldolgozásban, mind számos iparcikk előállításában a háztartás, a családi gazdaság ismét önellátóvá válik. E két évtized alapvetően a szűkösség jegyében zajlik. E korszakot tovább lehet finomítani, alapvetően az agrárpolitika országos intézkedései nyomán: a háború utáni esztendő 1948-ig; a fordulat évétől a parasztság megszűnését gyakorló évekig, 1953-ig; a második téjeszesítési korszak kezdetéig, 1959-ig; a tsz-szervezések időszaka; és a mezőgazdasági termelés megszilárdulásáig, az említett nagy korszakhatárig. A második nagy korszakot jóval nehezebb ilyen finom határok mentén tagolni: egyik, határnak azonban mindenképpen kínálkozik az 1970-es évek elejének közigazgatási „reformja”, amikor is számtalan településtől megvonták a tanácsi székhely intézményét, településeket vontak össze közös tanácsok alá; amikor az iskolákat körzetesítették, s számtalan kisebb település elvesztette iskoláját, s amikor a tsz-eket összevonták, s megszűnt az egy falu egy tsz gyakorlata. Ezeknek következtében számtalan település egyik-másik vagy akár mindhárom ezen intézményétől kénytelen volt megválni, ami a normális élet esélyeit tovább csökkentette, s ezzel az elvándorlás újabb elkeseredett hullámát indította be. A további korszakhatárok megvonása nem annyira az egyes régiókra, mint inkább csak kisebb területekre, azoknak is gazdasági életére vonatkoztatható. A 70-es évektől bekövetkezett változások már nem annyira ilyen szigorú korszakhatárokhoz, hanem az újítások nyugatról keletre, illetve a központtól a peremterületekre való vándorlásában érhetők nyomon.

Az alábbiakban az életforma, az életmód változását a településszerkezet, az építkezés, a lakásberendezés, a táplálkozás, az öltözködés, a szórakozás, művelődés és a szokás – ünneplés témakörök tárgyalásával mutatom be.

Településszerkezet

A falu és az egykori mezőváros a településszerkezet és a határhasználat korábbi, több évszázados formáját lényegében az 1960-as évek elejére veszítette el, jóllehet, a változás, az átalakulás folyamata már korábban megindult. A problémakört tekintve elsősorban a település az azt körülvevő táj képe és kapcsolata változik meg. A paraszti gazdálkodás a határt művelési ágak szerinti nyomásokra, parcellákra szabdalta. A hegyvidékeken és dombságokon ez idáig uralkodó forma volt a feudallizmusból örökölt háromnyomásos, művelési kényszeres gazdálkodás. A határ szántóföldre, rétre, legelőre, erdőre és szőlőre, gyümölcsösre tagolódott. Az erdőt és legelőt kivéve különböző művelési ágakban használt földterületek apró parcellákra tagolódtak a bennük honos növényektől függően és az évvel változóan különböző szí-

nű határrészek szegélyezték a települést. Ez a festői kép a nagyüzemi gazdálkodással, a táblásítással egycsapásra megszűnt. Ez a változás az emberek időbeosztására alapvető hatással volt. Ez ideig ugyanis egy-egy gazdaság földterületei nem ritkán 20–30 darabban is lehettek és a munkavégzéssel majdnem azonos időt emésztett fel az egyes tagokba való kijutás, az onnan való hazaérkezés. Másfelől ez idáig a település lakói szinte az egész határt ismerték, ott gyakran megfordultak, tehát egy nagyobb térben mozogtak. A mezőgazdaság átszervezését követően a határ használata leszűkült az erdőre, a szőlőhegyre és a falu közelében kiosztott háztáji földre.

A településszerkezetben a leglátványosabb változást szintén a paraszti gazdaságok korábbi rendszerének megszűnése okozta. Több ponton még élt ekkor a szérűs-, ólas-, szálaskertek intézménye, melyek ezek után automatikusan felszámolódtak, helyüket általában újabb lakott részek, utcák foglalták el.

A települések általában centrális elrendezésűek voltak az 1960-as évekig. A falu központjában helyezkedett el a templom a lelkész lakásával, itt volt a bolt, a kocsmá, az iskola, a községháza és a falusi előljárók lakóháza. A központhoz közel eső területeken laktak a módosabb gazdálkodók, s mintegy körkörös elhelyezkedve, a társadalmi hierarchiát leképezve a különböző vagyoni helyzetű emberek, a falu legszélére szorulva pedig a föld nélküli agrárproletárok és a cigányok. Az 1960-as évekig nagyjából ebbe a rendbe tagolódnak az új házat építő családok is. Ettől az időtől kezdve azonban ez a hagyományos centrális kép azokon a településeken, ahol a népesség dinamikusan nő, ahol nagymértékben kiépül az intézményrendszer és fejlesztik az infrastruktúrát, jelentősen megváltozik. Az egyközpontú, centrális település többközpontúvá, több egymással mellérendelő viszonyban levő alközponttá alakul. Az egyház, mint a korábbi legfontosabb társadalmi szervező erő, elveszti e szerepét, mint elvesztette az iskolák államosításával az oktatás felügyeletét is. Az új iskolák nagyobb területen emeletes épületbe kerülnek, ezzel új központot alakítva ki. Noha a bolt épülete megmarad, a 70-es évektől általánossá váló ABC-áruház szintén új helyet kap. Ez jellemző az ugyancsak ekkor divattá váló presszókra, amelyek mellett a régi központban megmaradnak a régi lerobbanó kocsmák. A művelődési otthonok 1948 után előbb államosított „kulák” házakba kerülnek, később azonban a település tehetőségétől függően új komplex épületet kapnak.

Azokon a településeken, ahol a népesség száma és a lakóházak száma a vizsgált időszakban stagnál, ott nem szükségszerűen alakulnak ki új központok. Esetleg az megfigyelhető, hogy ezek az egykori központok bizonyos intézményeket elvesztve elvesztik központi jellegüket is, s a bolt, kocsmán és a buszmegállón kívül semmi nem utal a hajdan volt „dicsőségre”.

Az intézményrendszer településképet meghatározó eleme mellett fontos tényező az új utcák és részek kijelölése. Az 1960-as évekig a legtöbb helyen arra törekedtek, hogy az új részeket a falu különböző részein azonos nagyságrendben alakítsák ki. Ezek a részek a 60-as évek elejéig rendszerint olyan lakóházakat kaptak, mint amilyen a faluban az uralkodó forma volt. A későbbi építkezési divatok azonban már messziről jelzik e településrészek fiatalságát. Az első és újonnan nyitott utcákban először az egykori agrárproletároknak juttattak telkeket. Ezek a telkek azonban már egyformák voltak, 300–600 négyszögöl köztiek, tehát kisebbek, mint a falu középső részének feudalizmus korában kialakított telkei. A későbbi telekosztások már ennél is kisebb telkeket juttatnak az igénylőknek, mindössze 200–400 négyszögöles nagyságban.

A 60-as évek közepéig az egykori módos parasztok („kulákok”) és középparasztok gyermekei ezért nem kerültek a külső, az újonnan kialakított részekre, mert vagy elkerültek a településről, vagy a falu központjában szüleik telkén terjeszked-

tek. A 60-as évek közepétől kezdve azonban, ahogy a korábbi központok leértékelődnek, az egykori agrárproletárok elhelyezkedtek, s a közép- és módos parasztok leszármazottai ismét gazdasági hatalomra tehetnek szert, elfoglalják az új részeket, s ott kertváros típusú utcákat hoznak létre. Éppen ezeken a legújabb, a 60-as évek közepe óta kialakított részekben alakul át először a falu képe. A korábbi építkezési stílustól eltérően nyereg- vagy sátor tetős kockaházakat, majd a 70-es évek végétől kezdve emeletes házakat építenek. Nagyobb települések esetén ezek a részek a bolt és a vendéglátóipari létesítmények mellett iskolát, óvodát is kapnak.

Természetesen minél prosperálóbb a település, népességében mind jobban növekvő, annál nagyobb számú új rész épül ki, s annál kisebb lesz az aránya a régi típusú részeknek. És ez fordítva is igaz: a stagnáló, a népességében csökkenő települések jobban megőrzik homogenitásukat, a régi utcaképek uralkodó jellegét. A prosperáló településeken a régi központi részek nagyjából a 70-es évek végétől, a 80-as évek elejétől veszítik el korábbi egységes jellegüket, itt is a külső övezetben divatossá vált épületeket emelnek.

Má a legtöbb falusi település egyre jobban kiépülő pinceheggyel, pincesorral rendelkezik. Ez eredményez egyfajta kettős, osztott településformát.

A falvak és az egykori mezővárosok továbbra is megőrizték földszintes jellegüket. Ha egyre kisebbek is, de kertek övezik a lakóházakat, a házak között zöldövezet húzódik, ezzel is erősítve a település falusi jellegét. A település jellemző képe még az úthálózat. A kisebb településeken, főleg az útmenti falvakban az infrastruktúrának ez a része kielégítő, az egykori halmaztelepüléseken azonban, ahol a régi részek megőrizték a szabálytalan utcahálózatot, a zezugos közöket, ott nem épült ki az aszfalozott úthálózat, s az elmúlt történeti korok sáros, kátyús utcái maradtak meg. Ugyancsak ez jellemző több, pl. a hódoltság után települt falu mellékúthálózatára is.

A települések nagysága, s a településhálózat a tárgyalt történeti időszakban a korábbihoz képest lényegesen nem változott, ezért ebben a fejezetben erről nem tesz említést. Két dologra azonban utalni kell. Egyfelől az Alföld szórványai, a XVIII–XIX. században kialakult tanyái e korszakban részben megirtultak – számos épületet elhagytak gazdái, s a közeli városokba költöztek, másfelől pedig egyes tanyakörzetekből közigazgatásilag falut hoztak létre. Ezekben a falvakban azonban nehezen alakultak ki szerves falusi közösségek, s a település képe is számtalan ponton eltér a több évszázados múlttal rendelkező falvak képétől.

Elsősorban a Dunántúlon számtalan – a településstatistika terminológiájával élve – külterületi lakott hely, egykori uradalmi központ maradt fenn. Lakói korábban a nagybirtok szolgálatában álló cseléd, béres, iparos emberek voltak, akik leszármazottaik közül többen itt rekedtek, s az egykori cselédlakásban élve az állami gazdaságok vagy termelőszövetkezetek szolgálatába szegődtek. Ezek a néhány tucat lakást, illetve háztartást magukba foglaló helyek gyakorlatilag semmiféle infrastruktúrával nem rendelkeznek, a település képe az 1945 előtti állapotokat tükrözi.

Építkezés és lakásberendezés

A magyarországi települések építészete a századforduló óta kezdett egységesülni, azonban természetesen korszakunk kezdetére nem érte el a teljes azonosság állapotát. A különböző régiók építészete részben megtartott egyes elemeket a korábbi hagyományokból, másfelől pedig az épületek nagysága tükrözte a régiók népességének anyagi tehetőségét. Az 1960-as évek elejéig az általános alapforma a nye-

regtetős, hosszú, legalább háromszatátú lakóház volt: szoba, konyha, szoba beosztással. Az e században épült házak már jobbára kéménnyel készültek, azaz építették már túllépték a füstös ház és a szabadkéményes ház építésének hagyományát. A háromszatú alapépülethez újabb helyiségeket, szobákat, kamrákat is építettek, s ennek folytatásában istállót, ólakat is emelhettek. A módosabb családok szinte az egész ország területén L alakú épületeket emeltek.

A XX. század első felében a strukturális azonosságok ellenére a különbségek elsősorban az épületek falazatának anyagában, a tetőszerkezet, s a tetőfedés módjában különböztek. (Az elmaradottabb vidékeken pl. vert falú vagy vályogtéglás épületeket készítettek, a tetőt rozsszalmával vagy náddal fedték, míg a módosabb parasztlakta régiókban követ és téglát használtak építőanyagként, a tetőt pedig cseréppel fedték.)

A tárgyalt korszak kezdetén a településeken különböző korú lakóházak álltak egymás mellett. Nem volt ritka a 100–150 éves épület, mellette pedig a két háború között emelt ház sem. Ezek a különböző korszakokban épült házak egymástól sokszor eltérő formai és strukturális jegyeket hordoztak. Azaz egymás mellett állhatott a borona falú füstös ház és a téglából épített mászókéményes lakóház, egymás mellett állhatott a szabadkéményes, szobát a konyhából fűthető, vert falú, nádtetős lakóház és a vályogtéglából emelt, minden közfalon kéménnyel rendelkező cseréptetős ház. 1945 után, körülbelül az 1960-as évekig ezeknek a különböző építési hagyományokat követő lakóházaknak a további egységesülését figyelhetjük meg. Az új házak építésének gyakorlata mellett rendkívül fontos tendencia volt a régebbi lakóházak modernizálása. Elsőként a tüzelőberendezés, illetve a füstelvezetés egységesítését kell említeni. Ebben az időben arra törekedtek, hogy mindenütt a szűk- vagy mászókéményes füstelvezetést valósítsák meg, s ezzel egyidőben lepadlósolják az egykori szabadkéményt. Ezzel a korábbi konyha-pitvar terét megnövelték, s egy nagyobb méretű, immár nemcsak főzésre, hanem napközbeni tartózkodásra, lakásra is alkalmas konyhát hoztak létre. (Ezzel egyidejűleg a házon belüli élet tere átvándorlott a szobából a konyhába.) Időben ezzel a törekvéssel egykorú a tetőzet átalakítása, elsősorban ott, ahol a házak lakói még zsúpszalmát használtak – főleg Nyugat-Dunántúlon és Észak-Magyarországon. Az Alföldön, ahol elsősorban nádat használtak, valamivel később, a 60-as évek végétől alakítják át a tetőzetet.

A régi házak átalakításának második nagyobb korszaka a 70-es évek fordulójától kezdődik. Az ekkor épülő új házak mintájára, ahová már vizet vezetnek be építették, a régi házak tulajdonosai is fürdőszobát, s WC-t építenek, s bevezetik a vizet. Nem volt ritka az a megoldás, hogy jóval előbb készültek el a vizes helyiségek, mint abba vizet vezettek volna. Területi egyenlőtlenséget jelentett a vízvezeték-hálózat kiépítése. Az iparilag fejlett régiókban, a városok közelében és azokon a területeken, ahol nagyobb települések helyezkedtek el, a vízhálózat kiépítése feltételt teremtett a lakóházak könnyebb és gyorsabb modernizálására. Elsősorban az aprófalvas területeken a népességnek önerőből kellett megvalósítani a víz kútból szivattyúval való bevezetését. Ez a tény jobban hátráltatta e vidékek házainak korszerűsítését.

A régi épületek átalakításának harmadik fázisát már a 70-es évek végétől a fűtés központosítása jelenti. A mintaadó ebben a folyamatban is az új házak megoldása. A 70-es évek végétől ugyanis az új épületeket már jobbára központi fűtéssel látják el, akár szénrel, akár olajjal működtetve. Ezek az épületek már kapnak egy kazánhelyiséget, ahonnan az épület majd minden helyisége fűthető. Ezt a megoldást alkalmazzák a régebbi házak fiatalabb lakói is. Ahogy a vízhálózat esetében, úgy a fűtés terén is területi egyenlőtlenséget okozott a gázvezetékek lefektetése. Azokon

a területeken ugyanis, ahol a település gázvezetékét kapott, a fűtés és a főzés rendkívül egyszerűvé vált. A fűtést illetően szinte az ország területén egységesen több korszakot különíthetünk el egymástól. A 60-as évek végéig alapvetően a fa- és a széntüzelés dominált. Ugyanakkor egyes „szegényebb részekben” régies ínségmegoldásokat alkalmaztak. A Jászországban például az 50-es évek végéig „tőzeggel”, azaz taposott marhatrágyával tüzeltek. A 60–70-es évek fordulójától szinte egysapásra elterjedtek az olajkályhák, illetve az olajjal való fűtés. Nagyjából ezzel egyidős a konyhában a gáztűzhelyek, illetve a gázpalackok megjelenése. E két apró technikai újítás rendkívül megkönnyítette a fűtés és főzés munkáját, mintegy időmegtakarítást adott a munka végzőjének. Az olajjal való fűtés során az olajkályhák kiszorították a szobákból a vas- és cserépkályhákat, az esetleg eddig megmaradt kemencéket. A 70-es évek végétől, ha általánosnak nem is mondható, de egyes háztartásokban elterjedt a hőtárolós villanykályha használata is.

Az új házak építésének első hullámát az 1950-es évekig számolhatjuk. Az ekkor épült házak formailag a régebbi házak mintájára, háromszatúnak épültek. Építetői a korábbi agrárproletárok köréből kerültek ki, olyan emberek voltak, akik családjukkal eddig szüleiknél éltek vagy házbérben laktak. Az építkezésnek ez a stílusa kb. a 60-as évek közepéig volt általános. Ez időtől kezdve kertvárosi példák nyomán a sátozott, kockaháznak nevezett épülettípus terjedt el. Ez az alaptípus hamarosan továbbfejlesztve többféle formában lepte el a falut. A 70-es évek elejétől a földszintes megoldást félemeletes formára fejlesztették, azaz a szobákat 10–15 lépcsőfok magasságra emelték fel, az alsó szintet pedig néhány lépcsővel lesüllyesztették. Így alul néhány helyiséget nyertek, többek között konyhát. Korábban az a megoldás volt uralkodó, hogy a hosszú házban levő konyhát ősztől tavaszig használták, s nyárra kiköltöztek a házzal szemben lévő nyári konyhába. A szuterénos házakban ezt a kettős megoldást gyakorolhatták, miszerint volt egy alsó és volt egy felső konyha. Ezekben a kezdeti kockaházakban legalább 2-3 szobát, fürdőszobát, WC-t, kamrát és padlásfeljárót tudtak kialakítani. A ház felső szintje általában meghaladta a 80 négyzetmétert.

Ezeknek a házaknak az építőanyaga általában már téglá, tetőfedésre pedig cseprepet használnak. Természetesen az építőanyagban lehetnek kisebb eltérések, így pl. az Északi-középhegység területén előszeretettel alkalmaznak gázbeton falazóanyagot, az Alföld egyes körzeteiben továbbra is dolgoznak vályogtéglával, a tetőt pedig palával is fedhetik. A kockaházak építésének fázisában a 70-es évek végétől megjelenik a szabályos emeletes ház. Nagyjából ezzel egyidős a nyeregvetés, már nem kocka, hanem téglatest alakú, emeletes épületek divatja. Ezekben a házakon már gyakran alkalmazzák a tetőtér-beépítést is. Az ilyen házakban megjelenik a nappali szoba, a belső lépcsőház is.

Az építkezésnek ez a fajta új divatja azonban nem terjedt el egységesen az ország minden területén. Az épületek nagysága egyes részekben hűen tükrözi építetőik anyagi helyzetét. Más területeken viszont erőn felüli beruházásnak, a vagyon teaurálásának tekinthető. Így például Soltvadkerten és környékén az épületek valóságos anyagi tehetőséget szimbolizálnak, míg viszont Nógrád és Heves megye főleg bányásztelepülésein az egykori szegénységet, hátrányos helyzetet feledtetően, erőn felüli beruházásnak számít az építkezés. Az építkezés az értékrendszer egyik eleme, nem egységes helyet foglal el a különböző régiók, helyi társadalmak értékhierarchiájában. Az Alföld számos körzetében például jóval kisebb hangsúlyt fektetnek az építkezésre és a lakásberendezésre, mint pl. az említett nógrádi, hevesi részekben.

A ház és a lakás berendezésében könnyen lehet egymástól különböző korokat és stílusokat elválasztani. Adott pillanatban természetesen a lokális közösségekben

sem egy-egy típus uralkodik, hanem 2-3 generáció lakberendezési szokásai és normái élnek egymás mellett. A falusi társadalmakban a 70-es évekig az a norma uralkodott, hogy a házaspárok azon bútorok között élték le életüket, amelyet egybekeelésükkor kaptak, vagy a házasság első éveiben szereztek. Az 50-es évektől kezdve házasságot kötött emberek esetében ez a norma a 70-es évektől már megváltozhat, azaz a házaspár élete során több garnitúrát is vásárolhat, többször változtathatja környezete tárgyait.

Az 1960-as évek elejéig uralkodó forma volt a két háború között általánosan jellemző hálószoba-garnitúra. A kézműiparosok által készített bútorzat két szekrényből, két éjjeli szekrényből, toalett-tükörből, két ágyból, asztalból, s székekből állt. A bútorokat szimmetrikusan helyezték el: az ágyakat vagy párhuzamosan rendezték el, azaz a szélső falakra tettek egy-egy ágyat, mellé az éjjeli szekrényt, s az ágy végébe a szekrényeket, középre pedig az asztalt, vagy pedig centrálisan helyezték el, vagyis a két ágy egymás mellé, a szoba közepére került, végébe az asztal és a székek, s a fal mellé rendezték el a szekrényeket. Az előző megoldást jobbra akkor alkalmazták, amikor a szobát napközben is használták, míg az utóbbi megoldást akkor választották, amikor a helyiséget csak hálószobaként használták. Kisebb körzetekben, s a régebbi lakóházakban az idősebb és szegényebb embereknél korszakunk kezdetén egy korábbi állapotokra jellemző forma élt még. Itt a szobát napközben is használták, ezért a sarkos megoldást alkalmazták. A helyiség utcafronti sarkában, átellenben a kemence vagy kályha sarkával sarokpadot és asztalt állítottak, mögé sublótót vagy szekrényt tettek, míg a vele szemben levő falon kapott helyet két ágy. Ebben a megoldásban akár több generáció bútorai is egymás mellé kerülhettek.

Korszakunk kezdetén még egyáltalán nem volt általános gyakorlat a tiszta- vagy vendégszoba intézménye. Mindössze a módosabb területeken vagy a módosabb háztartásokban engedhették meg a parasztok, hogy külön helyiséget tarthassanak fel e célra. Ebben az időben – ha több generáció is élt egy fedél alatt – általános volt, hogy mindenki egy szobában lakik. Így van ez a sarkos és a párhuzamos elrendezés esetében egyaránt. Csak ott, ahol hálószobát rendezhettek be, s ahol több szoba volt, engedhette meg magának a fiatal pár, igaz hogy fűtetlen, de külön szobában aludjon. A helyiségek használatának megváltozását egyszerre két tényező is okozhatta. Egyrészt a konyhát a füsttelenítéssel lakhatóvá tették, mely helyiség a korábbi lakószoba számtalan funkcióját átvette, így pl. magát a táplálkozás helyét is. Másrészt a házban élő generációk és személyek száma is lecsökkent, ezáltal az egy főre jutó tér nagysága növekedett. Ott például, ahol a házaspár gyermekei elkerülnek a faluból, automatikusan az egyik szobából vendégszoba lesz. Meg kell jegyezni, hogy ebben az időben a gyerekszoba intézménye még a módosabb parasztok körében is ismeretlen. Ha több generáció él együtt, de már a házaspárok külön szobába költöznek, a gyerekek vagy szüleikkel vagy nagyszüleikkel alszanak egy szobában.

A mai értelemben vett konyhai bútorok, tehát a konyhakredenc, a hokedli, a konyhai asztal a konyhai tér füsttelenítésével együtt jelenik meg, s általánossá a második világháború utáni esztendőkből válik. A konyha nemcsak a táplálkozás helyét veszi át a lakószobától, hanem a mosakodását és számtalan házimunkáét is, mint pl. vasalását, varrását.

Az általunk tárgyalt időszak első felében még megfigyelhetjük az egy-egy háztartásban egymásra rétegződő korok bútorait, vagyis a szülők öröksége az aktív használat szintjén épül be a lakásba, igaz, hogy kevésbé kitüntetett helyeken és formákban. Így az anyai örökség pl. a kamrába kerül.

A bútorok jellegében és stílusában az első jelentős változást a 60-as évek má-

sodik fele hozza. Az új bútorok először az akkor házasságot kötött fiatalok háztartásában jelennek meg. E bútorok már gyáripari termékek. Legjellemzőbb darabjai a kihúzható kétszemélyes kanapé, két szekrény és négy, huzatában a kanapéval azonos mintájú párnázott szék.

Ez az együttes – mint hozományi bútor is – egy rövid ideig tartó átmenetet képez a korábbi és a 70-es évektől kezdve egyre inkább eluralkodó és általánossá váló szekrény soros bútor együttes között. Ez új forma, mint együttes kihúzható kétszemélyes kanapé tartalmaz, két fotelt és két széket dohányzó asztalkával és egy egész falat betöltő, 4-5-6 darabból álló szekrény sorral. Ez a legújabb garnitúra szintén a bútorgyárak terméke. A mindenkori választék szűkösségéből következően elég uniformizálttá váltak a 70-es évektől kezdve házasságot kötött emberek lakásai. Ezt követően hamarosan megjelenik falun is a franciaágy divatja.

Az új alaprajzú házakban, ahol átlagosan legalább 3 szobával számolhatunk, a lakás használatának új módja is kialakult. Noha a kockaház tulajdonosainak első generációjában még az az uralkodó elv, hogy a háznak csak kis részét lakják, a nagyobbik rész szépen berendezve csak a reprezentációt szolgálja, a későbbi tulajdonosok körében egyre inkább általánossá válik a ház nagy részének, vagy egészének teljes használata. A fiatal házaspár számára hálósobát alakítanak ki, külön szobába – gyermekszobába – helyezik el a gyermekeket, s a feleség hozományi bútorát – kanapé, szekrény sor, asztalkát – teszik a legnagyobb helyiségbe, amit egyaránt használnak tiszta és vendégszobaként. Később, mint semleges térben a televíziót is itt helyezik el.

Az emeletes házak megjelenésével növekszik a szobák száma, s növekszik az új funkcióval felruházható helyiségek köre is. Így alakul ki a korábbiaknál jóval nagyobb méretű, az alsó traktusban kiképzett „nappali”, ahol már italos szekrényke is helyet kap. Ebben az új házban az első szintre kerülnek a konyha, és mellette megint csak újítként az étkező, a fürdőszoba, immár külön WC, s az említett nappali. A felső szinten a hálósobák találhatóak, s ha a gyermekek különnek, külön-külön szobát kapnak.

A konyhában is nagyjából a 70-es évek elejétől jelenik meg a szekrény sor divatja. Ezzel egy időben az asztalt a sarokba helyezik, s a fal mellé sarokpadot állítanak. A 80-as évektől kezdődően, nagyjából az emeletes házak terjedésével egy időben, étkezőgarnitúrák kerülnek a falusiak háztartásaiba. Azoknak a családoknak a körében is, ahol külön étkezőt nem tudtak kialakítani, elterjedt az étkezőbútorok megszerzésének vágya. Az új házakban a konyhának rendszerint két bejárata van, egyik az utca felől az előszobán keresztül vezet, míg a másik bejárat az udvar felől nyílik, tehát a kapcsolat a jószágokkal és a kerttel közvetlen marad.

A nyolcvanas évek fordulójától kezdve lehet megfigyelni egy új jelenséget. Azok a háztulajdonosok, akik a 60-as években építették immár új alaprajzú házukat, benne 2-3 szobával, idősödve, gyermeküket kiházasítva, a hozzájuk kerülőnek átengedik a nagy házat, s maguknak akár a ház folytatásában, az udvar felé eső részen kis szoba-konyhát húznak. Napjainkra rendkívül ritkává vált a háromgenerációs családok egy háztartásban és egy házban való együttélése. Ahol ilyen fent állt, ott főleg átmeneti jellegű, amíg a fiatalok építkeznek. Gyakori azonban, hogy egy portán, de két külön háztartásban, s két külön házban, két konyhán élnek egyenesági leszármazottak és családjaik.

A lakás, elsősorban a vendégszoba, a nappali és a konyha díszítésében az elmúlt évtizedekben kifinomult megoldásokat dolgoztak ki a falusiak. A korábbi korszakkal szemben, amikor a falat szentképek és családi fotók díszítették, most elsősorban a háziak kézimunkája ékíti. Hímzett képek – elsősorban a mezőkövesdi és

kalocsai lokális stílusok általánossá válásával –, subázások, makramék, gobelinek kerülnek a falra, és a bútorokra, kovácsoltvas lámpák, gyertya- és virágtartók árulkodnak a népművészet továbbéléséről. A szekrény sorok díszes kompozícióknak kínálnak helyet. Kedvelt megoldás volt korábban is az álló bútorokra „képeket” készíteni, így pl. a sublóra bögrékből, csészékből, poharakból, porcelán- és gipszszobrokból, egyéb vásári csecsebecsékből rendeztek kiállítást, a fennálló szekrényekre – hideg hálósobákban – különböző színű befőtteket helyeztek el. A szekrény sorokban a könyvsorozatok, a kávé- és pálinkáskészletek szolgálnak dekorációul, míg a szekrény tetején előbb üres italos üvegekből, majd később tele üvegekből – elsősorban ritka és drága külföldi röviditalok – rendeznek bemutatót. Ezek a törekvések ország-szerte általánosak, a falusi kultúrát egységesítik.

Táplálkozás

A bevezetőben említett korszakolás legpregnansabban a táplálkozás területén mutatható ki. Az ország területére az 1960-as évek közepéig szinte egységesen a falusiak és egykori mezővárosiak körében az a jellemző, hogy az élelmiszer-termelésben és -feldolgozásban egyaránt a feudalizmus klasszikus modelljéhez, a vegyes gazdaság működtetéséhez térnek vissza. E korszak másik jellemzője a táplálkozás szegényes, ínséges volta. E rendszerben alapvető változást az 1960-as évek második fele hoz, elsősorban az élelmiszer-termelés és -feldolgozás területén, és csak másodszorban a táplálkozás struktúrájában.

Az első korszak kereseti lehetőségei, a falu élelmiszerrel való ellátottsága egyértelműen arra ösztönözték mind a mezőgazdasági, mind a falun lakó ipari népességet, hogy erőteljes élelmiszer-termeléssel foglalkozzanak, mintegy önellátóvá váljanak. Az 1960-as évek második felétől, de különösen a 70-es évek elejétől a települések nagy részének közellátása erőteljesen javult. Ez azonban nem mondható el egyértelműen a hátrányos helyzetű, stagnáló régiókra. Ebből következően ezeken a területeken a mezőgazdasági termelést illetően ma is szinte a teljes önellátásra való törekvést figyelhetjük meg. Ez a törekvés az iparosított körzetekben és a városok közelségében változó, a mindenkori árviszonyok és az inflációtól való félelem függvényében alakul.

Az önellátásra való törekvés azt jelenti, hogy a népesség igyekszik az általa fogyasztott állatokat és állati termékeket, valamint növényeket megtermelni és feldolgozni. Az 1960-as évek közepéig a táplálkozás rendjét közösségi előírások szabályozták. A legtöbb területen még – az egyes régiókban és lokális közösségekben egymástól eltérően – a hétköznapi és ünnepi étkezésnek, a heti és ünnepi étrendnek kötött, előírt formái alakultak ki. Ez elsősorban a húsos és hústalan, főzelékes és tészta napok kijelölésében állt. A közösségek a napi étkezések számát is meghatározták. E korábbi rendszerektől való eltávolodást több tényezővel magyarázhatjuk. E rendszer már lazult a férfiak iparba vándorlásával, a nagyüzemi mezőgazdaság tagjai számára előírt, a korábbtól eltérő munkarenddel, majd a nők tömegesebb foglalkoztatásával, a munkahelyek által kínált étkezési lehetőségekkel. Mindezek következtében mára mindjobban elvékonyul azoknak a köre, akik a korábbi hagyományos étkezési rendet objektív okokból is képesek megtartani. Napjainkra leginkább a szombat-vasárnapi és az ünnepi étrend őrzi meg a korábbi társadalom által kidolgozott sajátosságokat.

A falusiak többsége napjainkig megőrizte a hústermelés gyakorlatát. Majd minden háztartásban évente legalább egy disznót levágtak, ezzel jórészt fedezték a csa-

lád sertéshússzükségletét. Alapvetően zsírral főztek, ezért arra törekedtek, hogy két-mázsás körüli jószágot ölhessenek karácsony táján. A disznó egy részét azonnómód feldolgozták, hurkába, kolbászba, disznósajtba, töltött káposztába tüntetve el. Kölcsönös viszonzossági rendszerben a késztermékek egy részét elküldözgették, melyeket természetesen a téli hónapok során visszakaptak, így a disznótoros ételek fogyasztásának idejét hónapokra tudták kitolni. A disznó másik részét tartósították, melyet főleg a nyár során éltek fel. Így a kisütött zsír mellett nagy darab szalonnákat, sonkákat, oldalasokat sóztak be, majd füstöltek fel. A sertés feldolgozásának és elfogyasztásának ez a kizárólagos technikája lényegében a 80-as évek elejéig maradt fent. A hűtőláda – nevezhetjük korszakalkotó találmánynak – elterjedése egy új sertésfeldolgozást honosított meg. Egyes családok immár évente legalább kétszer váganak disznót, egyiket továbbra is télen, de már a húst nem füstölik fel, hanem a hűtőládába teszik, s innen veszik elő, amikor húst készítenek. A második disznót nyáron vágják le, kb. fél évvel később, de ennek szinte egészét a hűtőládába dolgozzák fel. Így szinte az év egész szakában „friss húst” fogyaszthatnak úgy, hogy nincsenek kitéve a helybeli hűskínálat ingadozásának. Ezeket a disznókat már nem szükség-szerűen hizlalják fel kétmázsásra, hanem a húsipar normáit követve 110 kg körülire nevelik.

A családi hússzükséglet másik részét a baromfinevelésével biztosítják. A baromfitenyésztésben két új elem bevezetése tudta alapvetően megnövelni a mennyiségi mutatókat. Egyrészt a falusiak a keltetők révén napos és előnevelt jószághoz juthattak, ezeket a jószágokat pedig táppal etethették. Ennek következtében – szemben a korábbi állapotokkal, amikor kb. az aratásra vághattak először idei csirkét – már a tavaszi, nem ritkán a húsvéti időszakban is ölhetnek baromfit. Ez a változás kb. az 1970-es évek közepére tehető. Nagyon sok helyen a jó gazdaasszony mércéje, hogy húsvéthétfőre tud-e saját nevelésű állományából csirkét rántani. A csirke és tyúk mellett kacsát, libát és pulykát is tarthatnak, de ezek meglete nem olyan általános, mint a sertés- és csirke-, tyúktartás.

A nyúl nevelése, szintén nem vált általánossá. Jóllehet, az 50-es évek elején sokan és sok helyen tartottak és fogyasztottak nyulat ínségeledelként. A nyúlhús ilyenformán nem strukturális, hanem csak színesítő eleme a táplálkozásnak.

Az 1960-as évek végéig az egyes régiókban eltérően az étrend két vagy három húsos napot írt elő, illetve engedélyezett. Ezek rendszerint kedd, csütörtök és vasárnap napok voltak. A 70-es évektől kezdve ezek a kötöttségek jobbára megszűntek, a korábbi rendszer előírásai lazultak. Egyre inkább az a jellemző, hogy a falusi népesség húsfogyasztása erőteljesen növekszik. A szalonna fogyasztása ugyanakkor az időtől kezdve visszaesett, és helyét felváltották a bolti hűskészítmények, elsősorban a konzervek. Így például az iparba járó munkásoknak a legkritikább esetben csomagolnak asszonyaik szalonnát. A 70-es évek óta a húsételek készítésében egységesülési folyamatot lehet megfigyelni. Elsősorban a korábban az Alföldre jellemző zsíros, erősen fűszeres ételek készítése terjedt el – pl. pörkölték, gulyásleves, pecsenyék stb. –, és ezek mentén egységesül az ízlés. Ettől az időtől terjednek el olyan ételek, mint pl. párizsi szelet, rántott húсок. A húsfogyasztás csúcspontját továbbra is az ünnepek jelentik. Az ünnep jelentőségétől, nagyságától, a vendégek számától függően 3-6 fogásos ebédet vagy vacsorát szolgálnak fel, s ezen fogások mindegyike húsos étel.

Az elmúlt évtizedekben legjelentősebb változást a tejtermelésben, s a tejtermékek fogyasztásában tapasztalhatjuk. A 70-es évek elejére az a paradox helyzet állt elő, hogy a háziasszony tejeskannájában elvitte a tejet a tejcarnokba, majd hazafelé menet a csarnokkal szembeni élelmiszerboltból tejfölt, túrót és vaját vitt haza.

Vagyis a tejleadás teljes kiépülésével és a bolti választék bővülésével lehetőség nyílt ezen korábbi önellátás feladására. Eddig az időpontig – részben húst pótlóan is – sok tejterméket, főleg vaját, tejfölt, túrót fogyasztottak, amit otthon készítettek el, viszont tejet alig ittak. Ettől kezdve egyre inkább sajt- és tejfogyasztókká válnak az emberek, s ugyanakkor kevesebb tejes, illetve tejtermékes ételt készítenek.

A gabonafélék lisztjéből készült ételek sorában először talán máig is a legfontosabb táplálékunkat, a kenyeret kell említeni. A 60-as évek elejéig lényegében mindenhol, és a 60-as évek végéig az elmaradottabb területeken még házilag készítették. A bolti kenyérré való áttérés azonban némi nehézséggel járt: egyrészt a népesség korábbi fizetőképzetlensége, a bolti ellátás akadozása és a bizalmatlanság a pékséggel szemben. Végül is az, hogy a kenyeret nem házilag készítették, nagy energiákat szabadított fel. Addig ugyanis hetente egyszer, egyszerre több kenyeret sütöttek. A dagasztás, s maga a sütés félnapos munkát vett igénybe. A háború utáni őséges esztendőkből a búzaliszt mellett kukoricalisztet, krumplit is beledagasztottak a kenyértésztába. Ettől eltekintve a kenyér korábbi regionális változatai eltűntek, az 50-es években mindenhol az alföldi típusú, nagy, kerek kenyeret sütötték. A kenyér ma is rendkívül kedvelt eledel, s már elérkeztünk oda, hogy az emberek mintegy tobzódni kezdjen benne. Főleg ott ahol jószágot is tartanak, szinte csak a friss kenyeret eszik meg. A kenyér, miként a húsfogyasztás is, egyféle jólét szimbóluma lett.

A falusi népesség a kenyér mellett igen kedveli a tésztaféléket is. A húsleves vastagon telerakják tésztaival, s szeretik a különféle ízesítésű főtt tésztákat is. A tésztát a mai napig szinte minden háztartásban maguk készítik az asszonyok, s ritka, hogy bolti tésztaival főzzenek. Több vidéken is napjainkig fennmaradt a közös levestészta-készítés – a csigacsinálás – gyakorlata.

A kelt és sült tészták szinte teljesen eltűntek a falusi konyháról. Ezek fogyasztását először a lakodalmakban szorították ki a sütemények és torták, majd a legtöbb ünnepi alkalomkor is átvették helyüket. A kelt tészták második lépésben a hétköznapi fogyasztásból is kimaradtak. Ennek oka egyfelől ezeknek, mint szegényes ételeknek megítélése – eddig étkezési fogásként ették –, másfelől a nők tömeges munkába áramlása – hisz ezek munkaigényes eledelképzetek voltak. A kelt tészták világában tájilag eltérő változatok alakultak ki. A helyükbe lépő torták és sütemények azonban, úgy tűnik, egységesítik a falut. Itt leginkább időbeli divathullámzásokat tapasztalhatunk. Az újításnak, a mintakövetésnek és a kreativitásnak végtelen terepét kínálkozik a 60-as évek vége óta egyre általánosabbá váló süteménykultusz.

A krumpli- és babfogyasztás mértéke nem csökkent az elmúlt évtizedek során, használatukhoz nem tapadt az ínség vagy szegénység eledelképzete. A káposzta, mint korábbi népeledel is megőrizte népszerűségét, jóllehet, kevesebbet fogyasztanak belőle, mint a 60-as évek előtt. Káposztasavanyítás gyakorlata ez ideig szinte mindenhol általános volt, ettől kezdve azonban az önellátásnak erről a területéről egyre több helyen lemondtak. A töltött káposzta, mint „az ételek királya” továbbra is a legfontosabb ünnepi alkalmak főfogása, fénypontja.

A falusiak a házilag termelt zöldségeiket főleg levelekben főzik meg. A korábbi időszakokkal ellentétben egyre kevesebb főzeléket készítenek, ezek fogyasztása korábban a szegénység fogalmához társult, s mai napig sem vette fel a modern táplálkozás jelentését. Paprikát és paradicsomot viszont egyre többet fogyasztanak. A zöldségfélék tartósításánál szintén meg kell említeni a hűtőláda egyre terjedő használatát, mellyel az év bármely szakaszában primört lehet az asztalra varázsolni. A süteményekhez hasonlóan a befőttek és savanyúk készítése a hazai konyhaművészet kitüntetett tevékenységévé vált. A gyümölcsfogyasztás mellett így jelen-

tősebbé vált azok télire való eltevése. Nem véletlen – hogy amint már utaltam rá – a befőttek és savanyúk gyakran kitüntetett helyre, közszemlére kerülnek.

Az italfogyasztásról szólva első helyen kell kiemelni a bor és pálinka szinte a legtöbb területre jellemző önellátó jellegét. Azokon a területeken, ahol hagyományosan nem termesztettek szőlőt és gyümölcsöt, ott is telepítettek akkora darabot, amekkoráról néhány hekto borhoz való szőlőt és 10–20 liter pálinkához szükséges gyümölcsöt szüretelhettek. Ebben az új telepítési mozgalomban az 50-es évek végétől, elsősorban az iparba került, a teljes mezőgazdasági munkától elszakadt népesség vett részt. Ez az elfoglaltság a szőlővel, gyümölcsösssel járó munkálatok a faluhoz, a parasztsághoz való kötődést erősítették, lelki indítékaikban mintegy a paraszti munkát helyettesítették. A falusi szőlő- és gyümölcstermelők saját boraikon az pálinkáikon kívül szinte más ilyen típusú alkoholt nem hajlandók fogyasztani, azt leszólják, csak a saját termékeiket dicsőítve. Az erőteljes pálinka- és borfogyasztás mellett 1945-től fokozatosan egyre nagyobb népszerűsége telt a sör és a sörözés. A közösségi munkák során, a kocsmázásoknál, majd pedig a 70-es évek elejétől a lakodalmakban legfőképpen sört ittak.

Az utóbbi évtizedekben a nők alkoholfogyasztása a korábbi időszakhoz képest megnövekedett. Elsősorban ünnepi alkalmakkor bolti édespálinkával kínálják őket. A lakodalmakon keresztül bevonult az üdítőitalok, „kólák” használata. Az üdítőitalokat először ünnepekre vásárolták a nőknek és gyerekeknek, majd fogyasztásuk teljesen bevonult a hétköznapi életbe is.

Öltözködés

Az 1950-es évek elejéig a falusi népesség viseletének két alaptípusa volt megkülönböztethető. Az egyik típus öltözetére a lokális közösségjelző funkció megléte volt jellemző. Ezt a néprajz szemlélete nyomán a köznyelvben népviseletnek nevezik. Ezzel a fogalommal olyan rendszert igyekeztek leírni, melynek konkrét megvalósulásai pl. a mezőkövesdi, a kalocsai vagy a sárközi viseletek voltak. Azaz olyan öltözetek, melyben készítők és viselők valóságos vagy csak vágyott vagyoni helyzetüket fejezték ki, vagyis az öltözetben teaurálták máshová el nem helyezhető vagyonukat, vagy a gazdag öltözet elérése és annak kiállítása jelentette a társadalmilag valamirevaló ember fogalmát. Ezek a viseletek finoman kidolgozott rendszerek voltak, ahol a használat során erőteljesen megkülönböztették az ünnepi, hétköznapi és munkaöltözeteket, jelölték a korcsoportozás való tartozást, a vallási felekezethez való kötődést. Voltak települések, ahol az ünnepi öltözetben belül vagy 10-12 alkalmat is megkülönböztettek. Ezen öltözetek alapanyagának nagy részét a gyáripar állította elő, elkészítésüket azonban, a lokális normáknak megfelelően, helybeli specialisták vagy maga a viselője végezte. A teljes ruházat egyes öltözetei szabásukban és formájukban megegyeztek, azonban az alapanyagban, a színben különböztek. A nők öltözetében ebben a rendszerben sokkal differenciáltabb volt. Egy-egy öltözet értéke, a korabeli értékrendnek megfelelően, akár egy borjú árával is vetekedhetett. A különböző lokális viseletek, látszólagos különbözőségük ellenére is, egy strukturális alaplómára vezethetők vissza. A nők felsőtestükön – különböző anyagú, színű, szabású – inget, réklit, mellényt, blúzt viseltek, alsőtestükön pendelyt, alsószoknyát, felsőszoknyát, kötényt hordtak. Ebben a struktúrában gyakorlatilag nincsenek olyan darabok, amelyek a test egészén végigérnének, hanem a rendszer alsó- és felsőruházati darabokra osztható. Alapvető különbözőségeket okoz a szoknyák száma és hossza, az egyes ruhadarabok hímzésének stílusa.

Korszakunk elejének másik viselettípusa – noha strukturálisan az első típussal megegyezik – jóval általánosabb volt. Alapjellegzetessége, hogy az öltözet nem árulkodik lokális, csak egy adott helyi közösséghez való tartozásról, hanem csak nagyobb régió tagjának mutatja viselőjét. Ebben a rendszerben az öltözet nem terrénuma az értékhalmozásnak. Ez a viselet egyszerű opozíciókkal dolgozik, mindössze az általában vett ünnepi viseletet különbözteti meg a hétköznapi és a munkában viselt ruhától. A mindenkor ünnepi öltözet a legújabb, a tiszta, s fokozatos elhasználódása során válik hétköznapi majd munkaruhává. Ebben a rendszerben egy-egy embernek csak néhány rend öltözete van. Az öltözet darabjait nem látják el lokális hímzések hitelesítő jelivel sem. Itt előbb jelennek meg a viseletben a konfekció kínálta ruhadarabok, elsősorban télikabátok.

A férfiak viselete mindkét típusban jóval egyszerűbb, mint a nőké. Kisebb területeken, kisebb zárványokban még hordhatnak vászongatyát, de általánosan az a jellemző, hogy már csizmanadrágot viselnek csizmával, házilag varrt inget, mellényt, felöltőt hordanak, hideg időben kiskabátot. Fejükön jobbára kalap van, télen esetleg kucsma.

A második világháborút követő esztendőkből a viselet fent leírt alaptípusában egyaránt az elszegényedés volt jellemző. Ezekben az esztendőkből több évtizeddel korábbi gyakorlatnak megfelelően ismét nő a ruházat előállításában a háziipar jelentősége. A nélkülözésből, az ínségből következően néhány esztendőig újból „divatba jön” a vászonruhák használata, vagyis a házi kendersizálból szőtt vásznak felhasználása. A meglévő öltözeteket nem tudják felfrissíteni, ezért azok szinte a lerongyolódásig elhasználódnak. Ez a folyamat elsősorban a felnőtteket – a már házasságokat – és a gyerekeket érinti. A ruházatkódásra szánt pénzeket ekkor elsősorban a fiatal, házasodási kor előtt álló fiúkra és leányokra költötték.

A viselet rendszerében a változás első jelentős korszaka az 1950-es évek második felére tehető. Az ekkori fiatal generáció az első, akit már tisztán konfekcióruhába öltöztetnek, a leányok ettől az időponttól kezdve – az egyes régiókban természetesen nem egyidőben – levágatják a hajukat, s frizurát készíttetnek maguknak. Ez idáig az volt az általános forma, hogy a kisleányok haját utoljára 4-5 éves korukban vágták le, s attól fogva életük végéig növesztették azt. A leánységük alatt befont hajukat leeresztve hordták, asszonsorba lépve pedig kontyba rakták. Ez a hagyományos értékrendet drasztikusan megsértő új norma hamarosan az idősebb korcsoportokban is általánossá vált. Kb. az első világháború után született nemzedék, ha néhány éves késéssel is, de követte a leányok példáját. Hasonlóképpen történt ez az öltözködés területén is. A női népességet durván két csoportra lehetett különíteni, az első világháború előtt születettekre, akik az öltözet egyszerűsített, de fent leírt formáját viselték életük végéig, és az első világháború után születettekre, akik már a konfekció kínálta öltözeteket választották, kezdetben a kosztümöt és az egyberuhát – azaz olyan öltözetdarabot, ahol a felső és alsó testi rész egy anyagból készült, egybeszabott volt.

Ettől az időponttól kezdve a falusi, első világháború után született nők jobbára a városon kialakult divatokat követik. Természetesen a divat változásának nem írható le minden apróbb hulláma a falusi nők körében. Az a jellemző, hogy kevesebb számú divatot néhány éves késéssel követnek, és e divatok körükben tovább is élnek. A falusi nők viseletében a második jelentős strukturális változást a nadrág „hordhatása” és viseletének elterjedése jelentette kb. a 60–70-es évek fordulóján. Ebben a folyamatban az akkori házasodási kor előtt álló fiatal leányok voltak az élenjárók. Az idősebb generációk hosszan tartó nemtetszése ellenére is sikerült végrehajtaniuk az öltözködés „helyi forradalmát”. Később némi elégtételnek érezhették,

hogy a náluknál idősebb generációk, ha csak munkaruhaként is, de előbb-utóbb nadrágot húztak magukra. Ez a generáció már végképp elhagyta a kendő viselését is, s megszűnt az az utolsó jól látható jel is, ami a falusi asszonyokat első pillantásra megkülönböztette városi társaiktól.

Ennek ellenére azonban a mai napig van valami sajátos rendszer, amely nyomán a 40 évesnél idősebb nőket különböző településen lakók sokaságából is meg lehet ismerni, mint falusiakat. Csak az 1960-as évek után született leányokra lehet elmondani, hogy „napra készek” egy egységes társadalmi divatban. A tendencia tehát egyértelműen az, hogy az 1950-es évek végétől kezdődően a falusi népesség viseletében kisebb-nagyobb lépések során folyamatosan integrálódik a városi népességhez. A folyamat első felében a falvak közötti integrálódás történt meg – amikor a „viseletes falvak” lakói „kivetköztek” –, második felében pedig a falvak népe kezdett integrálódni a társadalom egészéhez.

A viselet változásának és a divat követésének apróbb hullámain – mint pl. a bőrkabát, az orkáncabát, a melegítő ruha, a műszőrme, a jersey, a szabadidő ruha elterjedését – már nem is taglaljuk. A férfiak viseletében az integrálódás folyamata kevesebb konfliktussal járt, és hamarabb lezajlott. Itt lényegében a csizmanadrág, a csizma és a kalap viselése jelentette a falusi ember szimbólumát. Az 1950-es évek végétől felnövő generációk azonban ezeket a viseleti jelvényeket egycsapásra elhagyják. A férfiak viseletének egyik legérdekesebb mozzanata az egységes munkaruha elterjedése a 70-es évek második felétől. Ettől kezdve a szerelő öltönyben járó férfiakat már foglalkozásuk alapján sem lehet megkülönböztetni.

Napjainkra mindössze néhány tucat – főleg Budapesttől keletre eső – településen maradt fenn a viselet első, régies típusa – ott ahol a népesség nagy mértékben foglalkozik zöldségtermesztéssel, és azt a főváros piacain értékesíti – ezzel mintegy áruját és önmagát hitelesítve. Ez a viselet védjegyként és egyenruhaként szolgál, az áru termelője lokális hovatarozásának felismerhetőségét igyekszik nyilvánvalóvá tenni, és erősíti azt a vásárlói „tudást”, hogy a házi, a háztáji termék megbízhatóbb, mint a nagyüzemi. Ezek a településeken a viseletnek ez a formája a XX. század elején alakult ki akkor, amikor más helyeken ez a divat megszűnőben volt. E viselet már kezdetben egyaránt felhalmozó és a hitelesítő funkciójú volt.

Művelődés, szórakozás

A XX. század első felében a magyarországi falvak és mezővárosok kulturális élete jól szervezett intézményi keretek között – az egyház, az iskola, a különböző egyletek, körök és pártok felügyelete alatt – zajlott. Egy jól kiépült intézményrendszerben a falusi, mezővárosi társadalom tagjai ekkor politizáló, művelődő állampolgárokká lettek, s nagy lépéseket tettek a társadalom egészébe való betagoledáshoz.

A legtöbb helyen már a kisgyermek számára óvodát nyitottak, majd a gyerekek a felekezeti vagy az állami népi iskolában elvégezték a 6 osztályt, fiatal korukban az egyházi ifjúsági egyletek, felnőtt korukban gazdasági alapon szerveződő köröknek, egyleteknek lettek tagjai. A gazda- és olvasókörökben – ahol könyvtárat, ivót, kaszinót tartottak fenn – rendszeresen önművelődtek, a gazdálkodás kérdéseit, a napi politikát egyaránt megtárgyalva. Színjátszó köröket, dalárdákat tartottak fenn. Ezek az egyletek és körök a munkán túli időszak gyakori találkozóhelyei lettek. Erős társadalmi közélet bontakozott ki ebben az időben.

Ezt – nevezhetjük jól kiépült kulturális feltételrendszernek – zúzta szét az 1948 utáni politikai gyakorlat. Ahogy a viselet és a táplálkozás terén, azaz az anyagi kul-

túra szférájában egy visszafejlődést tapasztalhattunk, úgy a szellemi műveltség terén is időszakos leépülés tanúi lehettünk. Sőt, részben a „visszafejlődés” folyamatát is megfigyelhetjük. Alapvetően a XIX. századra jellemző informális megoldások visszatéréseivel, amit ugyanis a XX. század első felében az intézmények szerveznek és működtetnek, az most ismét visszakerül az egyéni kezdeményezés és működtetés szférájába. Közel két évtizedig, kb. a 60-as évek közepéig jól körülptapogatható rendszert tudunk leírni. Ezt az időszakot tekinthetjük most tárgyalt témánkban az első korszaknak. Az ezt követő második korszak egy erőteljesen felgyorsuló, nyitott és az új értékek iránt befogadó korszakká válik.

Ismeretes, hogy 1948-ban az egyházi iskolákat államosították, s kötelezővé tették a 8 osztályos oktatást. Az óvodák ugyanakkor, melyek addig közvetlenül a község alá tartoztak, bezártak, s a hálózat újbóli kiépülése majd csak a 60-as évek végére, a 70-es évek elejére tehető. 1948 után minden településen – a korábbi öngazgató egyletek és körök megszüntetésével – művelődési házat, illetve otthont, „kultúrházat” emeltek, mely azonban sohasem töltötte be azt a széles körű funkciót, és sohase volt oly kedvelt, mint elődjei, amelyek helyébe lépett. A „kultúrház” nem tudott szervesen beleépülni a falusi társadalom testébe. A termelőszövetkezetek megerősödésüktől kezdve aktív támogatói lesznek a falusi intézményeknek, pl. a részben társadalmi munkából épülő óvodának, művelődési háznak.

1945, de különösen 1948 után az egyház, mint a helyi társadalmat erőteljesen szervező erő visszaszorult. Nemcsak az oktatás pozícióját veszítette el, hanem a középkorúak ellenőrzése és szervezése fölötti hatalmát is. A politikai gyakorlat azonban nemcsak az egyház ténykört nyirbálta meg, hanem az egyház tagjait is mintegy megfélemlítette, távol tartotta őket, azaz az egyház nem léphetett, tagjai pedig nem mertek lépni, egymás felé közeledni. Volt egy rövid időszak, amikor a falusi értékrend által vallott egyházi alapfunkciók – keresztelés, esketés, temetés – sem valósulhatott meg konfliktus nélkül. Máig érvényesen megállapíthatjuk, hogy az egyház elvesztette normát szabó ténykedését, s mindössze a hitélet, alapfunkcióit képes csak ellátni. Az egyháztól való elfordulás erőteljesebb a protestánsok körében, a fiatal és középkorú generációk tagjainál, valamint a nagyobb településeken. Az egyház szerepe erőteljesebbé vált a 70-es évek elejétől kezdve az elmaradt régiókban, az intézményrendszer-nélkülivé vált falvakban és az idősebb nők körében, ott, ahol egyáltalán még maradt a községnek lelkesze. Megfigyelhető az idősebb – 60 év fölötti – nők körében, hogy aktivitásukat elvesztve templomlátogatókká válnak. Korábban, amíg munkahelyükön, családjukban, háztartásukban dolgoztak, s „közösségben éltek” nem látogatták a templomot. Ahogy viszont perifériára sodródnak, újabb emberi közösséget találnak a templomban. E folyamat mellett megfigyelhető az emberek egy részének szintén növekvő vallásossága. Ennek terepe azonban nem a nagy vallások, hanem a fejlődőben levő kis egyházak vagy korábban üldözött szekták, vagy éppen a „beleszületett” egyháztól független népi vallásosság. Ilyen törekvésnek kell ítélni a rendíthetetlen búcsúba járás gyakorlatát. Igaz, hogy ennek van az utóbbi időben egy kirándulás jellegű funkciója is, mégis az a fontos, hogy ezeknek a hivatalos egyházi szervezésen túl öntevékeny jellege van, s az egyháztól független „szertartásrendje” alakult ki.

Az ünnepeken túli emberi érintkezések terepe 1948 után ismét nagy részben a közös munkavégzésekhez szorul vissza. Ilyen munkák a kukoricafosztás, a kényyszerűen „fellendülő” háziipar-tevékenységben a fonás, a tollfosztás, a csigacsinálás.

A két világháború között szinte minden faluban vasárnaponként a kocsmákban bált szerveztek, ahol a középkorú generációk is megjelentek. 1948 után ezek az alkalmak – mint ahogy a kocsmák is – megritkultak. Korábban a helyi társadalomban

a vagyoni helyzet, a foglalkozás és a területi elv alapján szerveződő egyletek és körök rendeztek egymással párhuzamosan bálákat. Ezek a táncalkalmak ahogy megszűntek, a falusi fiatalok újból kiszorultak a csűrbe, a pajtába vagy pedig idős embereknél béreltek táncolásra alkalmas helyiséget. Érdekes, hogy míg a két háború között – a helybeli tánciskolák tanításai nyomán – sokféle polgári táncot táncoltak, most elsősorban a csárdához tértek vissza. Természetesen a kultúrház is szervezett táncos alkalmakat, bálákat, de ezeket csak sátoros ünnepekkor, húsvétkor, május elsején, augusztus 20-án, szüretkor és karácsonykor rendezték. A megfigyeltetett táncalkalmakkor még elsősorban cigány zenekarok, vagy helybeli öntevékeny csoportok muzsikáltak. E csoportok hangszerei között már megtaláljuk a „forradalmi” zeneszerszámokat, mint pl. a tangóharmonikát és a szájharmónikát. Az önszerveződő táncos mulatságok a 60-as évek második felére megszűnnek, s csak kultúrházi bálák jelentenek – természetesen a lakodalmak mellett – az emberek számára táncalkalmat.

Ettől az időtől kezdve újabb radikális változás figyelhető meg, bevonul a kultúrházba az erősítővel felszerelt beat-zenekar. Ebben az időben a leányos anyák elkísérik gyermeküket a bálba, s a hangzavar ellenére a falak mentén végigbóvik az estét gyermekükre vigyázva. A lakodalmakban ez időben még főleg cigányzenekarok, s a Dunántúl több részén fúvószenekarok szolgáltatják a zenét. Hamarosan azonban kb. a 70-es évek közepére kialakul egy sajátos lakodalmos zenekar összetétel és ezeknek repertoárja. Olyan bandák szerveződnek, melyek egyaránt játszanak magyar nótát, csárdást, slágereket, kuplékat, beatzenét. A hangszerek között találunk elektromos orgonát, elektromos gitárt, szakszofont, klarinétot és hegedűt. Olyan zenét szolgáltatnak, melyben minden korosztály megtalálja a maga kedvenc dalát és táncát. E művészetet addig fejlesztették, hogy „konszenzus”-dalokat képesek játszani, azaz egyszerre mindenkit – egy új műfaj kialakításával – kielégíteni. A hetenkénti rendszerességű táncalkalmat a 80-as évek elejétől a diszkó falun való elterjedése teremtette meg újra. Ezeket szombat esténként az újonnan kialakított presszóknak rendezték.

Az 1950–60-as években még több helyen működött egy intézményesített szórakozási forma a vasárnapi korzó és játszó intézménye. A falusi fiatalok a falu középontjában sétáltak fel és alá, a gyermekek pedig körjátékokat játszottak. Ez a szokás legtovább az Északi-középhegység régiójában élt.

A kocsmák már a két világháború között is a társasági élet egyik legfontosabb terepe volt. Az emberek nemcsak inni jártak kocsmába, hanem beszélgetni, politizálni és játszani. Egy-egy kocsmát jól felszerelt intézménynek tarthatunk, ahol kártya, sakk, biliárd, kugli és teke kínálkozott játékkul, az újságok várták a látogatókat. E kocsmák az 50-es években általában lezülltek, s egyszerű ivóvá, mint nevük is jelezte, italboltta váltak. Ugyancsak megszűnt, illetve átalakult a falusi, egykori mezővárosi vendéglők és fogadók hálózata, elsősorban azért, hogy tulajdonosaikat szinte automatikusan kuláklisára vették, és nem ritkán meghurcolták. A helyi vendéglátásban korszakunk kezdetén a földműves-szövetkezetek majd az áfészek kezelték a boltokat. A vendéglátásban a fellendülés kezdetét az 1970-es évek elejére tehetjük, ekkor jelennek meg a már felszerelésében és nevében is – eszpresszó, bisztró – modernizált intézmények. A falusi szórakozóhelyek hálózata azonban csak kb. a 80-as évek közepére érte el a második világháború előtti színvonalat, illetve vendéglátóhely-sűrűséget.

A poharazgatás másik kedvelt módja a pincébe járás, az ott való üldögélés, beszélgetés volt. Ebben is szinte kizárólag a férfiak vettek és vesznek részt. A falutól távol eső pincék akár szétszórva, akár sort alkotva helyezkednek el a szőlőhegyen,

kedvelt terepévé lettek a vendéglátásnak. A pincék felújításának, szobával való megtoldásának divatja az 1970-es évek elejétől napjainkig folyamatos. Nagyjából ettől az időtől kezdve a borozás mellett időnként már közös szalonasütést, főzést rendeznek az emberek, főleg gulyást, halászlét, pörköltet készítenek. Az italozás, illetve mulatozás harmadik formáját adják az ünnepi alkalmak.

A szórakozásnak és művelődésnek új formái alakultak ki a rádió és a televízió elterjedésével. Az előbbi kezdete az 1950-es évek közepére, az utóbbi kezdete pedig az 1960-as évek közepére tehető. Kb. öt-öt év alatt mind a két tömegkommunikációs eszköz elterjedt és használata általánossá vált. A rádió nem, de a televízió megjelenése egy ideig új közösségi formát teremtett. Előbb – a 60-as évek elején – a kultúrházban gyűltek össze az emberek közös televíziónézésre, majd az első egyéni televíziótulajdonosok lakásai váltak az esti társasági élet központjaivá. Ilyenkor a televíziónézésen túl az emberek még beszélgettek, borozgattak. A 60-as évek végére azonban, ahogy mind több családnak lett televíziója, megszűntek ezek a közösségi alkalmak is.

Az 1960-as évek végére tehetjük a kirándulások és az üdülések szokásának falusi elterjedését. A kirándulás előképének tekinthetjük a vásárokbá és búcsúkbá zárandoklást. Most a termelőszövetkezetek válnak a kirándulások kezdeményezőivé. Autóbuszt adnak vagy szereznek, s tagjait előbb a fővárosba, majd az ország tőlük távol eső híres pontjaira szállítják el. Előbb egynapos, majd 2-3 napos kirándulásokat szerveznek. Ezek a kirándulások egyrészt megismertetik az emberekkel az ország különböző részeit, másrészt népszerűsítik a fürdözést, s nem utolsósorban vágyat ébresztenek az egyénben, hogy nagyobb utat tegyen meg, s felkeltik az utazás igényét, mely megvalósulása hamarosan szokássá válik. Ez a folyamat a '70-es évek közepétől kezd kiteljesedni, amikor is a falusi háztartásokban megjelenik a személyautó. A '70-es évek végétől ennek következtében egyre kevesebb tsz-kirándulást szerveznek. Helyette az emberek családi összefogásban járnak kirándulni, elsősorban fürdőhelyekre. A hosszan tartó kirándulások és üdülések azonban jobbra csak az idősebb korosztályokat érintik, azokat, akik már aktivitásukban megfogyatkoztak. Számukra elsősorban a munkahely kínál, főleg a 80-as évek elejétől, egy-egy hetes pihenési alkalmat. A középkorúak és a fiatalok ha már önálló háztartásban élnek, a folyamatos munka miatt nehezen tudnak hosszabb időre otthonról elszabadulni, ezért továbbra is rövid, két-háromnapos utazásokat tesznek. Ezekben a kirándulásokban a helyi társadalomban az iparosok rétege volt a mintaadó. Az első utazások ürügyéül a fürdő mellett a Budapesti Nemzetközi Vásár, mezőgazdasági kiállítás, a budapesti tűzijáték szolgáltak. Az utóbbi esztendőkbén a kirándulások már kiterjeszkedtek külföldi utakra is.

A közösségi együttlétek rendkívül fontos formája volt a „kispad”. A kispad a lakóház előtt, kerítés vagy az árok mellett elhelyezett ülőke, ahol meleg estéken és vasárnap délután a szomszédok összeültek, beszélgettek, a férfiak kártyáztak. A szomszédok küsszéket, sámlit hoztak, sokszor 10 ember is összeült, s társaságot alakított. Ez az informális intézmény jóllehet, 1945 előtt is működött, de nagyobb jelentőségre ezután tett szert, amikor más közösségi formákat háttérbe szorított. Virágzása kb. a 60-as évek végéig tekinthető. Jóllehet, napjainkig megmaradt e szokás gyakorlása, de jelentősége egyre kisebb lett.

Mint a legtöbb kulturális jelentőségénél, a mozinál és a moziba járásnál is a 60-as évek második fele egy jelentős korszakhatár. A televíziót megelőzően a falusi fiatalok körében már-már rituális szokássá vált, a filmtől függetlenül is, a moziba járás. A mozi a szórakozás lehetséges terepén túl egy társadalmi felvonulás alkalmává lett. Az új öltözet bemutatása, az ismerkedés, az udvarlás színhelyévé vált. A tele-

vízió elterjedésével és kb. erre az időszakra tehető városba járással – ami a buszhálózat kiépülésének, illetve a falut az ipari munkahellyel való összekötésnek köszönhetünk – magyarázhatjuk. Elsősorban a városi középfokú oktatásban részt vevő fiatalok és a már munkába járók harcolták ki a szórakozás lokális közösségen túli gyakorlásának jogát. A falusi ember életének ez a házasságát megelőző esztendőik időszaka a legnyitottabb szakasza. Az ismeretségi, baráti kör ekkor a legszélesebb, s ekkor kap jogot egy szabad pénzköltésre és utazásra is. A házasságot követően ez a kapcsolatrendszer és a lehetőségek korábbi köre szinte egycsapásra leépül, s helyét a családi kötelezettségek veszik át. A 60-as évek motoros fiataljai házasságkötésük után szinte sohasem ülnek már motorra.

A közös együttlétnek, amikor rokonok, barátok együtt lehetnek, egyik lehetséges formája a vendégség. A legutóbbi időig szinte ez az informális intézmény az ünnepi alkalmakhoz kötött, hétköznapi megvalósulása alig van, ezért a következő fejezetekben szólunk róla.

Szokás – ünnep

A szokásokat, illetve ünnepeket a tárgyalt korszakunkban a következő főbb csoportokra oszthatjuk: egyházi eredetű ünnepek, a gazdasági év szokásai, a különböző intézményekhez kapcsolódó megmozdulások – az államtól az iskoláig – és az emberi élet fordulóihoz kötődő, illetve periodikusan ismétlődő alkalmak.

Az ünnepekről általában elmondható, hogy a társadalom életének legkitüntetettebb alkalmainak számítanak, amikor a társadalom a kultúra különböző szféráit együtt és egyszerre működteti és közszemlére vonultatja fel. Az ünnep időmérő, a társadalom, az egyén életében határkő, állomásjelző, az embert dolgaiban és cselekvéseiben megerősítő, szentesítő, a közösség különböző értékeit bemutató.

Az egyházi év, a gazdasági év és a naptári év egymástól eltérő számításon alapulnak. Az egyházi év Jézus születését megelőző 4 vasárnapal előbb kezdődik, vagyis adventtel. A gazdasági év az őszi betakarítást követően, lényegében az őszi munkákkal, más számítások szerint a vegetáció tavaszi megindulásával kezdődik. A naptári év, mint legegyszerűbb időszámítás a keresztény kultúrákban január elsejére esik. A paraszti társadalom a mezőgazdasági termelés kizárólagosságának korszakában még e hármasságban élt. Ebben a rendszerben elsősorban az egyházi s a gazdasági év épültek egymásra. Korszakunkra az a jellemző, hogy e korábbi klasszikus modelltől nagymértékben eltávolodott, e rendszernek csak töredékeit tartotta meg. A gazdasági év szokásainak elmaradását egyfelől a természettől való függőség csökkenése, másfelől a korábbi vegyes gazdaság jelentőségének háttérbe szorulása okozta. Az egyházi ünnepek térvesztését egyrészt az egyház szerepének általános csökkenése – az állam megszorító intézkedései és a hívek elfordulása nyomán –, másrészt az a tény okozta, hogy az új társadalmi és termelési viszonyok között megszűnt ezzel adekvát kapcsolatban maradni. A társadalmi igények új ünneprendszer kidolgozását tették szükségessé.

A társadalom életében lényegében két egyházi eredetű ünnep maradt fenn napjainkig. E két ünnep, a karácsony és a húsvét a korábbi egyházi év fordulópontjai, a jézusi történet lényegét adó események, vagyis Jézus születése, illetve halála-feltámadása. A társadalmi gyakorlatban azonban mindkét ünnep szinte elvesztette egykori egyházi jelentését, és így vált talán napjaink két legjelentősebb ünnepévé. Az „értelmezésvesztésre” jó példa a pünkösöd esete. Pünkösöd, Jézus mennybemenetelének ünnepe, sarkalatos pontja az egyházi tanításnak, de Jézus életének is. Ennek el-

lenére ez az egykor fontos esemény mára szinte kiesett a falusi társadalom emlékezetéből és mindennapi gyakorlatából. Ez hasonlóképpen elmondható a jézusi élettörténet más, kisebb jelentőségű, de még a két világháború között a társadalom gyakorlatában élő eseményre, ünnepre is. (Például Jézus halálát megelőző időszak: jerezusálemi bevonulás – virágvasárnap, utolsó vacsora – nagycsütörtök.) Az egyházi év más alkalmairól, kötődjenek akár Máriaéhoz, Jézus anyjához, vagy egyéb szentekhez, ugyanez mondható el. Itt kell megjegyezni, hogy 1948 előtt több egyházi piros betűs ünnep számított munkaszüneti napnak, így pl. Nagyboldogasszony napja, augusztus 15-e. Szent István király napjára, augusztus 20-ára, az alkotmány és az újkenyér ünnepét helyezte a politikai vezetés.

A karácsony és a húsvétot, mint két egyházi eredetű, de alapvetően társadalmasított ünnepet emelhetjük ki. Az utóbbi 40 évben a falusi társadalom karácsony és húsvét modellje gazdagodott és kibővült egy városi eredetű szokásréteggel. Ez a folyamat, noha már az 50-es években elkezdődött, alapvetően az 1960-as évek második felétől teljesedett ki. A két háború közötti klasszikus modellben mindkét ünnep elsősorban közösségi eseménynek számított. A 60-as évek változása a karácsonyt egy befelé forduló, intimitásra törekvő, családi ünneppé tolta el, míg a húsvétban a közösségi ünneplés elemeit erősítette fel. A karácsony a két háború közötti modellben alapvetően Jézus születésének eljátszását, s a történet újraélését jelentette, és erre épült rá az örömmel és a tobzódásnak az alkalma. A betlehemes játékok, a katolikusoknál az éjféli misén való részvétel, a pásztorjáték, a protestánsoknál is kötelező templomlátogatás, úrvacsoravétel igazolják ezt. A katolikusoknál a december 24-i böjt szintén a jézusi történet elsődlegességét magyarázza. Minden felekezetenél a 25–26-i étrend egyrészt az ünnepet megelőző disznóölésre alapul, másfelől pedig olyan ételeket vonultat fel, melyek ünnepspecifikusak, előállításuk és étrendbe illesztésük a karácsonyt alapvetően megkülönbözteti más ünnepektől. (Így pl. a 24-i mákos guba, aszalt gyümölcsből főzött leves, a másnapi csigatészta tyúkhúsleves, töltött káposzta stb.) Az ünnepnapokon a templomozás mellett a testvérek, szülők, gyermekek felkeresték, meglátogatták egymást. Ez az alkalom tehát vendéglátás, a szűkebb rokonság összejövetelének terepévé is vált. Az 50–60-as évekkel kezdődő változás egyrészt a jézusi élettörténet eljátszásának elhagyását, a templomozási alkalmak ritkulását jelentette, s új elemként beépült a karácsonyfaállítás, és előbb csak a gyermekek, majd később a család minden tagjának megajándékozása. A 24-i nap elsősorban a szűkebb család intim ünnepévé lett, míg a következő napok megtartották korábbi jellegüket.

A húsvét ünneplésében szintén az egyházi mozzanatok háttérbe szorulását figyelhetjük meg. A két háború között a nagypéntek, mint tilalmas és böjtös nap szerepelt különböző egyházak előírásaiban, mely tükröződött a népi gyakorlatban is. A húsvét fénypontjának a katolikusok szombat esti feltámadási körmenete, a vasárnap reggeli ételszentelés számított. A klasszikus modell tehát a jézusi történet eljátszása, megélése és az ezt követő, ennek örömeire történő evés-ivás, mulatozás. A vasárnap a vendégeskedést, a hétfő a legények leányoknál való locsolkodását, a keresztanyák keresztgyermekük megajándékozását jelentette. A hétfőt bál zárta. Mindkét napon az étrend kötött, csak ez ünnepre jellemző menüt, illetve ételt írt elő, pl. tyúkhúsleves csigatésztaival, töltött káposztát, sonkát, főtt tojást, kocsonyát. Az 1950–60-as évek változása itt is a jézusi történet újraélésének elmaradását, a templomozó alkalmak ritkulását jelenti, ugyanakkor általánossá válik a mindenféle korosztályok mindenféle korosztályoknál való locsolkodása, a gyermekek megajándékozása, az ajándékot hozó nyúl meséjének elterjedése. Húsvéthétfőn a locsolkodással a társadalmi kapcsolatok köre kiszélesedik – jóval nagyobb kört érintve, mint a ka-

rácsonyi vendégeskedés –, s e cselekvés e kapcsolatokat hivatott erősíteni. A locsolókodók korosztályuktól függően rokonsági körükben, korcsoportjukban, iskolai kiscsoportjukban, munkahelyük, szomszédságuk, baráti körük világában mozoghatnak.

A gazdasági év szokásai közül a tárgyalt korszak során – elsősorban az intézményrendszer buzgósa nyomán – két esemény jelentőségét kell kiemelni. Az első az aratást követő aratási felvonulás, aratói bál szokása. E szokást központi intézkedések nyomán a tanácsok, a termelőszövetkezetek, a kultúrházak szervezték. A két háború között elsősorban a nagybirtok területén a részes aratók számára rendezték e megmozdulást. Már ekkor sem illeszkedett bele szervesen a paraszti ünnepek rendszerébe. Ugyancsak sikertelen próbálkozás maradt az 1950–60-as évek során is. E szokást kezdeti formájában magyar ruhás legények és leányok felvonulásaként írhatjuk le, ahol búzából font koszorút hordtak a falun, s a határon keresztül. Később, amikor a falu határában levő gabonát már nem kaszával, hanem kombájnnal aratják le, a koszorút a kenyér, a felvonulást az ebéd váltja fel. Az egy tsz–egy falu általános modell meglétéig a tsz tagjainak az újkenyér felmutatása után közös és ingyenes ebédet adott augusztus 20-án. A rendszerint gulyásleves vagy pörkölt ebédet táncmulatság követte. A 70-es évek elejétől ez a nem szervesült ünnep a legtöbb helyen megszűnt.

Ennél sikerebb pályát futott be a szüret ünnepe. A szüreti felvonulások és mulatságok szintén felsőbb kezdeményezésre terjedtek el a falusi, mezővárosi társadalomban, ott is, ahol a népesség szőlőtermesztéssel nem foglalkozott. Az ünnep általános képlete rendkívül egyszerű: magyar ruhába öltözött legények és leányok, lóháton ülő bőgatyás csöszlegények, feldíszített szekerek járnak körbe a szőlőhegyet és a falut, szőlőfürtökből koszorút készítenek. A népesség felvonulókra és nézőközönségre szakad. A felvonulást bál követi. Az ünnep népszerűsége a két háború közötti időszak óta napjainkig töretlen. Elsősorban a protestáns falvakban örvend nagyobb népszerűségnek, ahol a templomnak és így a falunak nincs „védőszentje”, tehát nem tartanak helyi búcsút. Ezekben a helyeken a szüreti mulatság, a helyi búcsú több funkcióját is átveszi. Így ez a nap válik a faluból elszármazottak hazalátogató napjává. Ez azt is jelenti, hogy ezen a napon, a vendégeskedés következtében többfogásos ebédet készítenek, s a vendégszerzéshez a mulatozás párosul.

Itt kell szólni a templomi védőszent emléknapiján, illetve az ahhoz közel eső vasárnapon tartott helyi búcsúról. Jóllehet, az ünnep egyházi eredetű, de nem illeszkedik az egyházi évbe. Minden településen a védőszent napjától függően tartják. Társadalmiasult ünnep, jóval túllépte az egyház sugallta kereteket, s az utóbbi 20 évben a helyi közösségek legfontosabb, az egész közösséget egyszerre érintő ünnepévé vált. Az ünnep fokozódó jelentőségét az 1950-es évek második felétől nyerte el, attól az időponttól kezdve, amikor a népesség jelentős része az iparba, a városokba áramlott. Ez a nap vált ugyanis a lokális identitás és a faluból elkerültek egyetemes hazalátogatásának napjává. A helyi búcsúkra jóval többen látogatnak haza, mint pl. húsvétra, karácsonyra. A helyi búcsú jobban fenntartotta a templomozás ünnepi szokását, mint az előbb említett két sátoros ünnep. A helyi búcsú általános modellje a délelőtti nagymisével, majd a körmenettel kezdődik. Ezt követi a többfogásos ünnepi ebéd, melyet sokszor három-négy városi vendégcsaláddal költenek el. Délután az emberek a „búcsúba” látogatnak, ahol árusok, mutatványosok serege kínál szórakozást. Itt a gyermekeknek ajándékokat vásárolnak, „sergőznek”, s mindenféle egyéb forgó masinákon játszanak. Este bált tartanak, de napközben is több cigányzenekar járhatja a falut, a házaknál rendezve kisebb mulatságokat. Az emberek erre a napra csinosítják ki leginkább településüket, szemben a korábbi húsvéti alkalmakkal. A kerítésfestés, árokpucolás, az esetleges látható festések és meszelések

munkáját ekkorra időzítik. A vendégek száma ekkor a legnagyobb, ekkor állítják össze a legtöbb fogásból álló étrendet, ekkorra sütik a legtöbb süteményt és tortát, s ez az alkalom a legelső a „divatbemutatók” sorában is.

Az intézmények közvetítette állami-politikai ünnepek általában nem szervesültek a falusi társadalom kulturális rendszerébe. A falusi intézmények, a munkahelyek kötelékében megemlékezéseket tartanak április 4-éről vagy november 7-éről, a népesség szokás- és ünneprendszerébe azonban ezek az események nem kerülnek be. E napokat ajándék munkaszüneti napnak veszik, amit otthon munkával töltenek el. Az augusztus 20-a esete átmeneti állapotot képez a munkaszüneti nap munkanapja és az átlagos vasárnap között. E nap leértékelődése az 1970-es évektől kezdve figyelhető meg. Eddig a járási központokban munkás-paraszti találkozókat szerveztek, a községekben pedig a helyi tsz-ek gondoskodtak egy majális típusú ünnep megszervezéséről. A 70-es évektől kezdődően az ünneplés lehetséges helyszínei szűkültek. Az állami-politikai ünnepek közül úgy tűnik, hogy egyedül a május elseje épült be a falu ünnepeinek rendszerébe. Ha napjainkra kevesebb helyen rendeznek is felvonulásokat, majálist azonban majd mindenhol tartanak. Az aprófalvas régiókban a majálist kisebb központokban rendezik. A majálisokon – városi előképek nyomán – sportversenyeket, játékos vetélkedőket, ének- és tánccsoportok bemutatóját rendezik, az emberek a szabadban főznek, esznek-isznak.

Egyes foglalkozási csoportok, mint pl. a vasutasok és a bányászok az év egy-egy napját önmaguk megünneplésére jelölték ki. Így a majálishoz hasonló ünnepet rendeznek azokban a falvakban, ahol a kereső népesség nagy része vasutas vagy bányász. Ezek az ünnepek 1945 után alakultak ki, s mai napig jelentősek. Életben tartjuk a multság legális lehetőségén túl a foglalkozási identitás.

Hasonlóan ezekhez a napokhoz, de a népesség egészében karriert futott be a nőnap és az anyák napjának ünnepe. E két felülről szervezett ünnepnek sikerült beilleszkedni a népi ünnepek rendszerébe. A helyi intézményrendszerben a nőnapot a munkahelyek, az anyák napját az óvoda és az iskola szervezi. E napok elfogadását az jelzi, hogy azok, akiket e háló nem fed le, azok is virággal, édességgel köszöntik egymást, s így újabb alkalom nyílik a vacsorával, ebéddel egybekötött vendégeskedésre.

Az 1980-as évekre a legtöbb helyen megszűnt egy az 1960-as évek elejétől általánossá váló multság, a tsz zárszámadó közgyűlés utáni vacsora. Ez a megmozdulás nem érintette a falu egészét, csak a tsz-tagokat és családtagjait. A közgyűlés után a résztvevők gazdag vacsorát kaptak, majd táncmultság zárta az estét. Ez egy homogén foglalkozási csoport identitását erősítő ünnep volt, s körülbelül addig élt elevenen, amíg nagyobb jelentősége volt a gazdaságban a kézi munkának, és amíg nemigen vonták össze a tsz-eket.

Az ünnepek leggazdagabb csoportját az emberi élet fordulóihoz és az ember életének periodikusságához kapcsolódó ünnepek jelentik. Ezek az ünnepek természetesen nem függetlenek a társadalom intézményeitől, így pl. az iskolától, az egyháztól. A két háború között a falusi társadalom életében ezek az ünnepek négy, illetve öt elemre korlátozódtak. Ezek emberi élet fordulói közül a születés, az egyházi avatás, a házasság és a halál jelentették a csomópontokat, míg a periodikus ünnepek közül a névnapnak volt nagyobb jelentősége. Korszakunkban ez a modell erőteljesen gazdagodik. Az előző csoportba már a gyermekkortól kezdve belépnek új, avató típusú ünnepek. Ezek az óvodával és az iskolával kapcsolatosak. A periodikus ünnepek között megemlékeznek a születésnapról és a házassági évfordulóról is. Az utóbbi évtizedek tendenciája az tehát, hogy a személyiséggel, az identitással kapcsolatos alkalmak és ünnepek jelentősége nő meg.

A születéshez két intézményesült szokás kapcsolódik. Egyik a gyermek születését követi, s kitüntetettje az anya. Az anyával rokonsági, komasági, szomszédsági viszonyban lévők a 2–6 hetig gyermekágyas anyát élelemmel látják el. Ez a ritualizált forma a 60-as évektől kezdve számtalan ponton átalakult. Okaként a kórházi szülést, a nők munkába állását és a közösség gyengülő ellenőrzését említhetjük. A másik esemény már alapvetően gyermekhez kötődik, annak kereszteléséről vagy ritkábban névadásáról van szó. Főleg ez előbbi forma kidolgozottabb. A vasárnapi istentiszteletet követően keresztelik meg a gyermeket. A keresztelés napján a megkeresztelt gyermek szülei nagyobb ebédet adnak a rokonoknak. Ennek az ünnepnek méretei az utóbbi évtizedben nőnek meg. Ehhez fogható méretű mulatságot rendeznek a gyermek egyházi és mozgalmi avatásain, vagyis az elsőáldozás, a bérmlás vagy a konfirmáció, a kisdobos- és úttörőavatás során is. Ezek a megmozdulások a legszűkebb rokonságot érintik. Jóval jelentősebb és a mai társadalom egyik legfontosabb ünnepe a ballagás. Részben az általános iskolát kijárt, de különösen a középfokú képzésben részt vett fiatalokat jutalmazza a ballagás ünnepi rangra emelésével. A ballagásra már a rokonság szélesebb köre jelenik meg – tehát a diák szüleinek testvérei és azok családja. A ballagást többfogásos ebéd követi, s mintegy kötelezővé válik a ballagó diák komolyabb megajándékozása. (Az ajándékozási alkalmak sorában, ha az ajándék értékét tekintjük, korunkra a ballagás lépett a lakodalom után a második helyre.) A ballagás ünnepének jelentősége a tanulás értékének alapvető emelkedését mutatja.

Az egyén életének máig legfontosabb ünnepe a házasságkötés, a lakodalom maradt. A két világháború között gazdagabb szokásrendszer között, de kevesebb résztvevővel, vendéggel zajlottak a lakodalmak. A lakodalom elsődleges funkciója az ifjú pár a közösségnek való bemutatása, az azzal való elfogadtatása, mintegy a közösségi szentesítés volt. A mai nap e funkcióra alapvetően ráépült egy gazdasági szempont, az ifjú pár egzisztenciájának kezdeti megteremtése. A mulatság továbbélt funkciója mellett tehát az induló háztartás alapfelszereltségét biztosították a lakodalom során. A lakodalomba meghívottak köre és száma a különböző régiók szerint változik. A Dunántúlon és a nagyobb településeken általában kisebb lakodalmakat rendeznek, a szűkebb rokonságot, a baráti, munkatársi kört hívják meg, s a mulatságot előszeretettel rendezik kultúrházban vagy vendéglőben. A kisebb településeken, a periférikus régiókban általában több vendéget hívnak meg, a nagyobb rokonságot, a szomszédsági kört, barátokat, munkatársakat. A lakodalom legkidolgozottabb rendszere az utóbbi évtizedekben az Északi-középhegység területére jellemző. Itt a lakodalmat külön a vőlegényes, s külön a menyasszonyos háznál rendezik. Mindkét fél jogán több száz vendéget meghívnak. A vendégek számára sátrat építenek. A sátorépítés munkájával kezdve közel egyhetes előkészületet jelent a lakodalomra való felkészülés. A tényleges mulatságok az ajándékok elvitelével kezdődnek csütörtökön, pénteken. Szombaton délelőtt a polgári esküvőn még csak a tanúk vesznek részt. A vőlegényes ház küldöttsége délután a menyasszonyos házhoz vonul kikerőbe. Itt, miután megvendégelték őket, a menyasszony elbúcsúzik szüleitől, s mindenki a templomba megy. Az egyházi szertartás jelenti az ifjú pár tényleges egybekelését. Ezután a menyasszony a vőlegényes házhoz megy, rokonsága pedig szülei házához. Este mindkét kompánia számára többfogásos vacsorát adnak. Éjfélkor a vőlegényes háznál ismét egyesül a násznép a menyasszony- vagy menyecsketáncra. E tánc – a korábbi kontyolás funkcióját átvéve – avatja a menyasszonyt menyecskévé, azaz fiatalasszonnyá. A tánc során a legtöbb helyen pénzt gyűjtenek, mintegy a vendégek csak pénzért táncolhatnak a menyecskével. Az ajándékok és az éjfélti pénzszedés együttes összege jóval meghaladja a lakodalom befektetéseit, vagyis az

ételre, italra, zenekarra költött összegek nagyságát. A résztvevő vendégek ugyanakkor szintén befektetőnek számítanak. Ajándékukat ugyanis gyermekük esküvője során kamatostul, egy összegben kapják vissza.

Az emberi élet fordulói közül a lakodalom népeisége ellenére a temetés a legnyitottabb „ünnepe” a helyi társadalomnak. Legjelentősebb változások talán éppen a temetés szokásrendjében történtek. A két világháború közötti modellben a halottat még egykori házából temették. Itt ravatalozták fel, s temetése napjáig itt búcsúztak el tőle, itt virrasztottak fölötte, és itt siratták el hozzátartozói, rokonai, ismerősei. A sírt jobbra rokonai ásták ki. A temetés az egyházi szertartás keretei között zajlott. Az elföldelést rendszerint halotti tor, ebéd vagy vacsora követte. Ebben a rendszerben az élet és a halál mozzanatai épültek egybe, az élők közvetlen élhették át a gyászt, a temetéssel kapcsolatos „élményeket”. A halál minden személyre kiterjedő személyes ügynek, s rendkívülisége mellett is természetesnek számított. Az ezzel ellentétes tendencia korszakunkban, először a nagyobb és jobb infrastruktúrával rendelkező településeken kezdődött. A halottas házak megépítése, a temetői munkások alkalmazása, az egyre gyakoribb kórházi halál, a halált és a temetést egyre inkább eltolja az emberek mindennapi józan tudatától, s egyre inkább megbomlik az élet és a halál szemléletének egységes „filozófiai” képlete.

Az emberi élet periodikus ünnepei közül a korábbi modellben szinte csak a névnapnak volt jelentősége. Ez az alkalom a mai napig megmaradt a közösségi köszöntések terepének. Megmaradt olyan alkalomnak, amikor az egymással rokonsági viszonyban levőkön túl a barátok, a szomszédok is összejárnak. A születésnap, főleg a városi minták nyomán, korszakunkban válik népszerű ünnepé, főleg a szűkebb családi körben. Ez az alkalom egy új ajándékozási lehetőséggé vált. A házassági évforduló ünneplése hasonló gyökerekre vezethető vissza. Itt elsősorban a szülők leszármazottai, tehát gyermekei és unokái, és csak másodsorban oldalági rokonai, azaz testvérei jönnek össze ezen alkalmon. Jelentősége elsősorban azokban a családokban nagy, ahol a család egy része elköltözött a faluból, így e megemlékezés olyan alkalmat teremt, amikor az egymástól távol kerültek „rituálisan” találkozhatnak.

Az ünnepek rendszere vizsgált korszakunk második felétől a minőségileg javuló életet magyarázzák. Sajátos módon azonban a társadalom két világháború közötti időszakától eltérően az ünnepek során nem annyira a társadalmi csoportokhoz való tartozást, hanem alapvetően – mint a klasszikus feudális modellben – a rokonsághoz való erőteljes kötődést példázzák. Egy korábbi polgári modellt az ünnepek rendszerében továbbra is egy feudális modell vált fel.

Összegzés

Tanulmányom az 1945 utáni időszakot több korszakra bontva azt állítja, hogy a kulturális szokások és az életmód a politikai, hatalmi és a mindenkori uralkodóréteg ideológiai premisszáitól és az általa biztosított jogokból következik. A két háború közötti időszakhoz képest, amikor a falusi társadalom már elég differenciált volt, az (agrárproletárság mellett kialakult egy masszív paraszt-polgári, árutermelő réteg, vagyis a hazai falusi, paraszti társadalomban egymás mellett többféle mentalitás és kulturális viselkedés volt fellelhető) a háború, illetve a háború utáni évektől egészen a hatvanas évek első feléig homogenizálták a paraszti társadalmat. Lényegében az elszegényedés, a beszolgáltatás és az osztályharc következtében újból megfigyelhetjük az archaikus piacról kivonuló, vegyes gazdaságot működtető, önelátásra törekvő parasztlakó alakját, ami azt is jelenti, hogy míg a két háború között

a falusi szolgáltatások bonyolult rendszere alakult ki, addig az 50-es években ezek gyakorlatilag felszámolódtak. Az 1940-es évek végétől a korábban polgárosult, árutermelőnek nevezhető módos paraszt polgárságot, majd a középparasztokat a permanens osztályharc jegyében „likvidálták”. A falu társadalmának stabilizálódása a tsz-szervezéseket követően a 60-as évek közepétől figyelhető meg. Részben ettől az időtől kezdve válik jellemzővé a kettős foglalkozású struktúra, mely szerint a háztartások munkavállalói egyaránt kötődnek az ipari és mezőgazdasági megélhetéshez. A valódi fellendülést a tsz segítségével működtetett háztáji gazdaságok adják. A háztáji gazdaság kicsiben leképezi a korábbi nagyobb birtoktesteken folyó gazdálkodást, vagyis lehetőséget teremt az intenzív kertkultúrák művelésére, az árutermelésre vagy a vegyes gazdaság folytatására.

A korábbi időszakhoz képest a fejlett és fejletlen régiók megoszlásában némi átrendeződést tapasztalhatunk. Egyes régiók a korábbi mezőgazdasági fejlettségükhöz az árutermelő lehetőségekhez képest lecsúsztak, míg azok a területek, melyek korábban hátrányos helyzetű mezőgazdasági övezetek voltak, a szocialista iparosítással párhuzamosan fellendültek, s a kulturális szokások és reprezentáció mintaadóivá váltak. Ez azt jelenti, hogy pl. az Északi-középhegység nehézipari vidékein, Salgótarján és Miskolc között a 60-as évek végétől kezdve nagyfokú felhalmozást, a viseletek és ünnepi szokások virágzását írhatjuk le. Ez a régió a radikálisan új építkezési formák területén is mintaadóivá vált.

A tanulmány egyik fontos megközelítési szempontja annak vizsgálata, hogy a falusi társadalom milyen szinten működik az egyének és közösségek kooperációjaként; az individuális egyéni és családi döntéseknek milyen szerepe és mekkora területe ismerhető fel, a modernizáció ellenére az egyes egyének mennyire viselkednek elfojtott individuumként, a falusi társadalom mennyire írható le differenciált vagy azonos értékrendű kiscsoportok terepeként, vagyis a hagyományos népi kultúra jelenléte nem archaikum, illetve modernizációfüggő, hanem alapvetően közösségfüggő. Ebből logikusan következik, hogy amennyiben az ember magát alapvetően „X” falusiként határozza meg, kötődésének és kulturális rendszerének alapvetően lokális keretét adja, mely továbbfejlesztve ezt nagyobb körökké bővítve, regionális dialektusokká fejleszti, melynek következtében a kultúrának számtalan olyan szimbolikus megnyilvánulási formája dolgozódik ki, mely alapvetően a lokális csoportok identitását másoktól való megkülönböztethetőségét fejezi ki.

Vagyis miközben a nemzeti kultúra tovább és továbbra is egységesül, addig a népi kultúra bármiféle központi intézkedések ellenére is lokális alapon tovább differenciálódik, él és virágzik, melyben nagyobb arányban élnek modernizációs és gyáripari eszközökkel és eljárásokkal. A látszólagos globalizálódás ellenére azonban továbbra is működik a lokális és osztálykultúra.

WANDEL IN DER LEBENSWEISE DES UNGARISCHEN BAUERNTUMS VON 1945 BIS IN DIE GEGENWART

Mit diesem Essay wird der Versuch unternommen, die kulturellen Aspekte der Geschichte der ländlichen Gesellschaft Ungarns nach dem zweiten Weltkrieg sowie die Veränderungen ihres kulturellen Systems aufzuzeichnen. Ursprünglich sollte diese Studie Teil eines agrarhistorischen Nachschlagwerkes werden, in dem Arbeiten sowohl aus demografischer, als auch soziologischer wie auch geschichtlicher Annäherung erscheinen sollten. Teils war es jedoch Geldmangel, teils aber auch das Versäumnis mehrerer Autoren, die das Erscheinen dieses Nachschlagwerkes verhinderten.

Die Zeitspanne nach 1945 in mehrere Epochen aufschlüsselnd, stelle ich in der

vorliegenden Studie die Behauptung auf, dass die kulturellen Bräuche wie auch die Lebensweise aus den ideologischen Prämissen der jeweils herrschenden Schicht, ausgehend von ihrer Politik und ihrer Macht, folgern. Verglichen mit der Zeit zwischen den beiden Weltkriegen, als nämlich die Gesellschaft auf dem Lande schon recht differenziert war (Neben dem Agrarproletariat hatte sich eine massive bäuerlich-bürgerliche warenproduzierende Schicht herausgebildet, mit anderen Worten, in der ländlichen, bäuerlichen Gesellschaft Ungarns traten damals schon nebeneinander unterschiedliche Mentalitäts- und unterschiedliche kulturelle Verhaltensformen auf), machte die bäuerliche Gesellschaft angefangen von den Kriegsjahren bzw. von den Nachkriegsjahren an bis hin zur ersten Hälfte der sechziger Jahre einen Homogenisierungsprozess durch. Im wesentlichen heisst dies, dass in Folge der Verarmung, der Zwangsablieferungen und des Klassenkampfes erneut jene Bauerngestalt zu beobachten war, die sich vom archaischen Markt zurückzog, um eine Mischwirtschaft zu betreiben und sich selbst zu versorgen. Gleichzeitig bedeutete dies, dass während sich zwischen den beiden Weltkriegen ein kompliziertes System ländlicher Dienstleistungen herausgebildet hatte, dies im Laufe der fünfziger Jahre praktisch wieder aufgehoben wurde. Vom Ende der vierziger Jahre an wurde das Bauerntum, das in der Vorzeit einen Verbürgerlichungsprozess durchgemacht hatte und nunmehr als Warenproduzent angesehen werden durfte, und als solcher zu gewissem Reichtum gelangt war, „liquidiert“. Eine Stabilisierung der dörflichen Gesellschaft konnte, folgend auf die Organisierung von landwirtschaftlichen Produktionsgenossenschaften, von der Mitte der sechziger Jahre an beobachtet werden. Teilweise von dieser Zeit an gerechnet wurde die Struktur der Doppelbeschäftigung charakteristisch. Das hiess, dass die Arbeitnehmer der einzelnen Haushalte gleichermassen an den Unterhalt aus der Industrie wie auch aus der Landwirtschaft gebunden waren. Einen wirklichen Aufschwung bedeuteten später dann die mit Hilfe der Produktionsgenossenschaften verwirklichten sog. „Privaten Hauswirtschaften“, eine Art verkleinerte Form der ehemaligen Grossgrundwirtschaften, die ausserdem eine intensive Gartenbewirtschaftung, die Warenproduktion oder eine Mischwirtschaft ermöglichten.

Im Vergleich zu der früheren Zeitspanne zeigte sich nun eine gewisse Umstrukturierung zwischen den entwickelteren und weniger entwickelten Regionen. Während einzelne Regionen gemessen an ihrer früheren landwirtschaftlichen Entwicklung und ihren Möglichkeiten in der Warenproduktion eine Rückentwicklung durchmachten, erfuhren jene Gebiete, die zuvor als weniger begünstigte Landwirtschaftsgebiete galten, parallel zur sozialistischen Industrialisierung einen Aufschwung und wurden beispielgebend für kulturelle Bräuche und Repräsentationen.

Ein wichtiger Annäherungsaspekt der vorliegenden Studie besteht in der Untersuchung dessen, auf welchem Niveau die dörfliche Gesellschaft zwischen den Individuen und den Kollektiven kooperierte, das heisst, welche Rolle und welches Ausmass den Entscheidungen von Seiten des Individuums und der Familie zukamen, inwieweit sich die einzelnen Individuen trotz der Modernisierung als unterdrückte Individuen verhielten, inwieweit die dörfliche Gesellschaft als ein Terrain mit Kleingruppen differenzierter oder gleicher Wertordnung beschrieben werden konnte, bzw. ob das Vorhandensein der traditionellen Volkskultur nicht vom Archaikum bzw. von der Modernisierung abhängt, sondern grundlegend von der Gemeinschaft. Logischerweise folgt hieraus, dass wenn sich der Mensch grundlegend als einer aus Dorf „X“ identifiziert, er grundlegend den lokalen Rahmen seiner Bindung und seines kulturellen Systems absteckt, und dies fortführend und zu grösseren Kreisen erweiternd, entwickeln sich die regionalen Dialekte, in Folge derer sich zahlreiche

symbolische Erscheinungsformen der Kultur herausarbeiten, die die Identität lokaler Gruppen wie auch ihre Unterscheidung von anderen zum Ausdruck bringen.

Anders ausgedrückt bedeutet dies, dass während sich die nationale Kultur weiter und auch weiterhin vereint, sich die Volkskultur entgegen allen zentralen Massnahmen auf lokaler Ebene auch weiterhin differenziert, blüht und gedeiht, und in ihr werden die Mittel und Verfahren von Modernisierung und Fabrikindustrie in immer stärkerem Masse genutzt. Trotz einer scheinbaren Globalisierung bleibt eine lokale und eine Klassenkultur auch weiterhin lebendig.

Péter Szuhay